

Hukuk İlmîni Yayma Kurumu

Konferanslar serisi : 52

İkdisadî Devlet Teşekküllerinin Hukukî Mahiyeti

Konferansı veren :

Dr. iur. ERNST E. HIRSCH
İstanbul Üniversitesi kara ve deniz
ticareti hukuku Ord. profesörü

Adliye Vekâleti yönünden basılmıştır.

ANKARA
Yeni Cozaevi Matbaası
1989

İktisadî Devlet Teşekküllerinin hukukî mahiyeti [*]

Sayın Bayanlar, Baylar.

Tekrar yüksek huzurunuzla gelmekle duyduğum sevinç ve şükran hislerini arz etmeme müsaade buyrunuz.

Bundan üç sene evvel kurumunuzun huzurunda söz söylemek fırsatını bulduğum zaman Devletçilik telâkkisinin Ticaret Hukuku üzerine ne dereceye kadar müessir olduğunu kısaca izah etmeğe çalışmışdım [1]. Bugünkü mevzuumuz da Türk Devletçiliği ile alakadardır.

Devletin bizzat müteşebbis olarak ekonomik hayata iştirâk ettiği hallerde âmme müessesesi veya şirket şeklini intihap ettiği görülmektedir [2]. Türk vazif kanunu bu iki organizasyon şeklinin memleket ihtiyaçlarına kifayet etmeyeceği düşüncesinden hareket ederek iki yeni teşebbüs tipinin ihdasını lüzumlu addedmiştir: İktisadî Devlet Teşekkülleri ile bu teşekküllerin kuracakları mahdut mesuliyeti tâbi müesseseler [3].

[*] Bu konferans 7-1-1939 tarihinde Ankara Halkevinde verilmiştir. Konferansa tahsis edilen kısa müddet zarfında İktisadî Devlet Teşekküllerinin mahiyetini etraflı bir surette tetkik ve tahlil etmek mümkün olmadığından konferansda temas edilemeyen problemlerin atıflarda izahı muvafık görülmüştür.

Konferansın ihzarında ve Türkçeye çevrilmesinde büyük yardımı dokunan meslekdaşım Dr. iur. Halil ARSLANLI'ya burada da teşekkür etmeği bir vazife bilirim.

[1]. *Ernst E. Hirsch*: Devletçilik ve Ticaret Hukuku (Türkçeye çeviren: Ali Hüseyin İşbay) Ankara 1936.

[2]. *Ernst E. Hirsch*: Türk Ticaret Kanununun esaslarına göre Ticaret Hukuku. (Türkçeye çeviren: Dr. Galip M. Gültekin) İstanbul 1935, Cilt 1, s. 66 v. m.

[3]. (a) "İktisadî Devlet Teşekkülleri," tabiri 3460 sayılı Murakabe Kanununun 1 inci maddesinde bu kanuna tâbi teşekkülleri tesmiye maksadile istimal edilmiştir. Hilâfi tasrih edilmiş olmadıkça bu tabir ile aşağıdaki teşekküller kastedilmiş olacaktır: SÜMERBANK, ETİBANK, T. C. ZİRAAT BANKASI, DENİZBANK, DEVLET ZİRAAT İŞLETMELERİ KURUMU, TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ. (Murakabe Kanununun 50 inci ve Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun 1 inci maddesine bakınız).

(b) "Tâbi Müesseseler," tabiri Murakabe Kanununun 26 inci maddesi mucibince İktisadî Devlet Teşekküllerinin, kuracakları mahdut mes'uliyetli müesseseler için kullanılacaktır.

Sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretile kurulan iktisadî teşekküllerin teşkilâtile idare ve mürakabeleri 17 Haziran 1938 tarihli ve 3460 sayılı kanunla tanzim edilmiştir. [4] Mürakabe Kanununun [5] tahlili bugünkü konferansımızın asıl mevzuunu teşkil edecektir. Kanunun ısdarile takip edilen gaye ve kanunun tanzim etmek istediği iktisadî vakıalar nelerdir?

Türk Devletinin müteşebbis olarak iktisadî hayata olan iştiraki bilaassa son seneler zarfında geniş mikyasta artmıştır. Devletin bu faaliyeti iktisadın aşağı yukarı bütün şubelerini ihtiva etmekte [6] ve muhtelif hukukî şekiller dahilinde meydana çıkmaktadır. [7]

Teşebbüsler istihsal, iş bölümü ve sürüm bakımından birbirinden ayrı şartlara tâbi olsalar da mesafî planları, organizasyon, idare ve mürakabeleri muntazam ve yeknesak bir program dairesinde tanzim edilmeyecek olursa hem rantabilite ve verimleri, hem de memleketin iktisadî inkişafı tehlikeye düşmüş olur.

Demek oluyorki vazifî kanunun vazifesi bir taraftan Devletin müteşebbis sıfaliile girişdiği iktisadî faaliyeti yeknesak prensipier dairesinde tanzim ve mürakabe etmek, diğer taraftan iktisadî cüz'ü tamların gayelerini başarabilmeleri için zarurî olan muhtariyeti kendilerine bahşetmektir. Diğer bir ifade ile vazifî kanun umumî faaliyet, mürakabe ve planlaşdırma sahasında *merkeziyet* prensipini, tatbi-kat sahasında ise *ademî merkeziyet* prensipini hukukan nasıl telif edebilecektir?

Vazettiğimiz bu meselenin halli için Türk vazifî kanunu yabancı hukuk sahasında iki muhtelif hal şekline tesadûf edebilir: Almanya-da cari olan « Konzern » sistemi, [8] Rusyada cari olan « Trust »

[4]. Resmî Gazete 3950, 4 Temmuz 1938.

[5]. "Mürakabe Kanunu", Sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretile kurulan iktisadî teşekküllerin teşkilâtile idare ve mürakabeleri hakkında 3460 sayılı kanunun kısaltmasıdır.

[6]. Mehmet Reşat Nalbandoğlu: Die Industrialisierung der Türkei (München 1937), 74

[7]. Hirsch: Ticaret Hukuku, Cilt I, s. 66 — 69.

[8]. Menşede "Konzern", mefhumu iktisadî mahiyette idi. Ancak son zamanlarda uzun bir tekamülden sonra hukukî bir mefhum olarak istimal edilmeğe başlandı. (Almanya'da 19. 9. 1931 tarihinde Anonim Şirketler hakkında ısdar edilen kanunu muvakata bakınız). Konzernin iktisadî mahiyeti hakkında yapılan müteaddit tarifleri hukuk bakımından tetkik edecek olursak bunların iki mühim unsorda toplandığını görürüz: Hukuken müstakil olan müteaddit teşebbüsler aynı veya aktî rabitalarla, işletme bakımından yeknesak bir idare altına alınmışlarsa bu halde teşebbüslerin heyeti umumiyesi bir konzer teşkil eder. İdaredeki vahdet, muhtelif heyeti idarelerin aynı şahıslardan terekübü gibi, ya teşebbüslere hâkim olan heyeti idareler arasındaki rabıtaya, veya muhtelif teşebbüslerin iştirâk veya işletme mukaveleleri

sistemi. [9]

Her iki sistemde müşterek olan nokta takip edilen gayenin tahakkuku zımında vücade getirilen silsilenin bünyesinde *bir* oluşudur. Her iki sistemde silsilenin mesnedi başlı başına inkişaf kudre-

gibi akdi bağılıklarla tevhibi esasına istinad eder. (Meselâ muhtelif şirketlerin sermayesine iştirâk, veya bu şirketlere ait hisse senetlerinin bir "Holding", şirketine devri, şirket mevzuunu teşkil eden işletmenin hasılat icarına verilmesi suretile şirketler beyninde bir rabıta vücade getirilebilir). Konzernin hukukî mahiyeti de iktisadî tarifinde mevcut olan unsurlara dayanır.

Fazla malûmat almak isteyenler aşağıdaki eserleri tetkik edebilirler:

LIEFMANN : Kartelle, Konzerne und Trusts (1930)

PASSOW : Betrieb, Unternehmen, Konzern (1925)

VON BECKERATH : Kraefte, Ziele und Gestaltungen in der deutschen Industriewirtschaft.

FRIEDLAENDER : Konzernrecht (1927)

ROSENDORFF : Die rechtliche Organisation der Konzerne (1927)

ROSENDORFF : Wesen und Besonderheiten der Konzernbildung, insbesondere der Holdinggesellschaften in der Schweiz (1933).

GEILER : Gesellschaftliche Organisationsformen des modernen Wirtschaftsrechts.

HAUSSMANN : Grundlegung des Rechts der Unternehmenszusammenfassungen.

WERR : Internationale Wirtschaftszusammenschlüsse (Kartelle und Konzerne) und Staat als Vertragspartner (1936)

OTT : Stellung der Konzerne und Kartelle im nationalen Staat (1933)

HAMBURGER : Konzernrecht (Rechtsvergleichendes Handwörterbuch V, 220)

KRONSTEIN : Die abhaengige juristische Person (1931)

FRANKENBERG : Die konzernmaessige Abhaengigkeit (1937)

VÍTO : I sindacati industriali, cartelli e gruppi (1930)

DE SANCTIS : Das Recht der Kartelle und anderer Unternehmenszusammenfassungen in Italien

WOLFF : Entwicklungstendenzen im europaeischen Kartell - und Konzernrecht

WOLFF : Die Rechtsgrundlagen der internationalen Kartelle.

TEILHAC : L'évolution juridique des trusts et sa portée (1927)

TSCHERNOFF : Ententes économiques et financières, cartels, syndicats, holdings devant les lois civiles, pénales internationales (1933)

BLUM - SANDOZ : Le régime juridique des ententes industrielles et commerciales en Allemagne (Cahiers de Droit Etranger 2, p. 129) 1932

FRYDE - DUPRAT : Le régime juridique des ententes industrielles et commerciales en Pologne (Cahiers.... 2, p. 195)

TSCHERNOFF - LAPIE : Les ententes industrielles et commerciales an France (Cahiers..... 2, p. 11)

GEGOUT : Filiales et groupements de sociétés (1929)

[9] "Trust", anglo - amerikan hukuk lisanından alınmış bir ıstılahdır.

a) İğiliz hukukunda Trust müessesesi "Equity Law", ca tanzim edilen hukukî bir münasebettir. Bu münasebete binaen yedi emin (Trustee) harıçe karşı hamili olduğu malî hakların muayyen şahıslar ("beneficiaries", veya "cestuis que trusts",) lehine ıstımalını deruhde eder. Trust'e mevzu teşkil eden mal ve haklar Trust sene-dinde ("trust instrument",) tayin edilen maksadlar dairesinde kullanılmak üzere

tini haiz müteaddit teşebbüslerdir. Her iki sistemde birbirile alâkadar olan muhtelif teşebbüsler bir takım gruplar dahilinde, ve bu gruplar da bir tek idare altında birleştirilmiştir. Bu bakımdan her iki sistem bir eham şeklini arzeder:

En başta bütün faaliyeti elinde tutan merkezî bir makam, ondan sonra muhtelif gruplar ve nihayet silsilenin istinad ettiği muhtar te-

yedi emine devir edilir. Hakları devir eden kimse (" settlor ") devir muamelesile trust mevzuunu teşkil eden mal ve haklar üzerine bütün haklarını zayı eder. Hatta devir muamelesi tamam olduktan sonra Trust'ten bir daha rücu edemediği gibi yedi eminden Trust gagesinin istihsalini de talep edemez. Üçüncü şahıslara karşı yedi eminden Trust mevzuunu teşkil eden mal ve hakların tam bir maliki mesabesinde. Buna mukabil Trust'ten istifade edecek şahıslara karşı ancak mahdut bir tasarruf salâhiyetine maliktir. Müstefidler Trust mevzuunu teşkil eden mal ve haklar üzerinden intifa etmek hakkını haiz olduklarından iktisadî bakımdan Trust mallarının maliki addedilirler.

Bibliyografya :

LEWIN - BAKS : Practical Treatise on the Law of Trusts

UNDERHILL : The Law relating to Private Trusts and Trustees

GODEFROI : On the Law of Trusts and Trustees.

MEYMANN : Trusts und Trustee Company im deutschen Rechtsverkehr (Festschrift für Brunner 1910, 486)

KOHLMANN : Trusts (Zivilgesetze der Gegenwart Band 2, 545)

KLAUSING : Fiduziarische Rechtsgeschäfte (Rechtsvergleichendes Handwörterbuch für das Zivil- und Handelsrechts des In- und Auslandes, Band III, 368)

LEPAULLE : Les fonctions du " Trust ", et les institutions équivalentes en droit français (Bulletin de la Société de Législation Comparée Tome 58, 312)

LEPAULLE : Les éléments essentiels du Trust (Bulletin de la Société de Législation Comparée, Tome 59, 467)

b) İngiliz hukukunda Trust şekli daha ziyade muhtelif teşebbüslerin tevhidinde istimal edilen bir hukuk müessesesidir. Halbuki Amerikada bu şekil müferid teşebbüslerde de kullanılmaktadır. Amerikan trustü kontinental hukuk muhitinin şirket şeklinin gördüğü vazifeleri görür. Yalnız şirket şeklinde mevcut olan mahzurlar Trust'te bertaraf edilmiştir. (Trust müessesesinin şirketler hakkında mevzu kaide-lerden kaçınmak maksadile istimal edildiği de vakidir).

Bibliyografya :

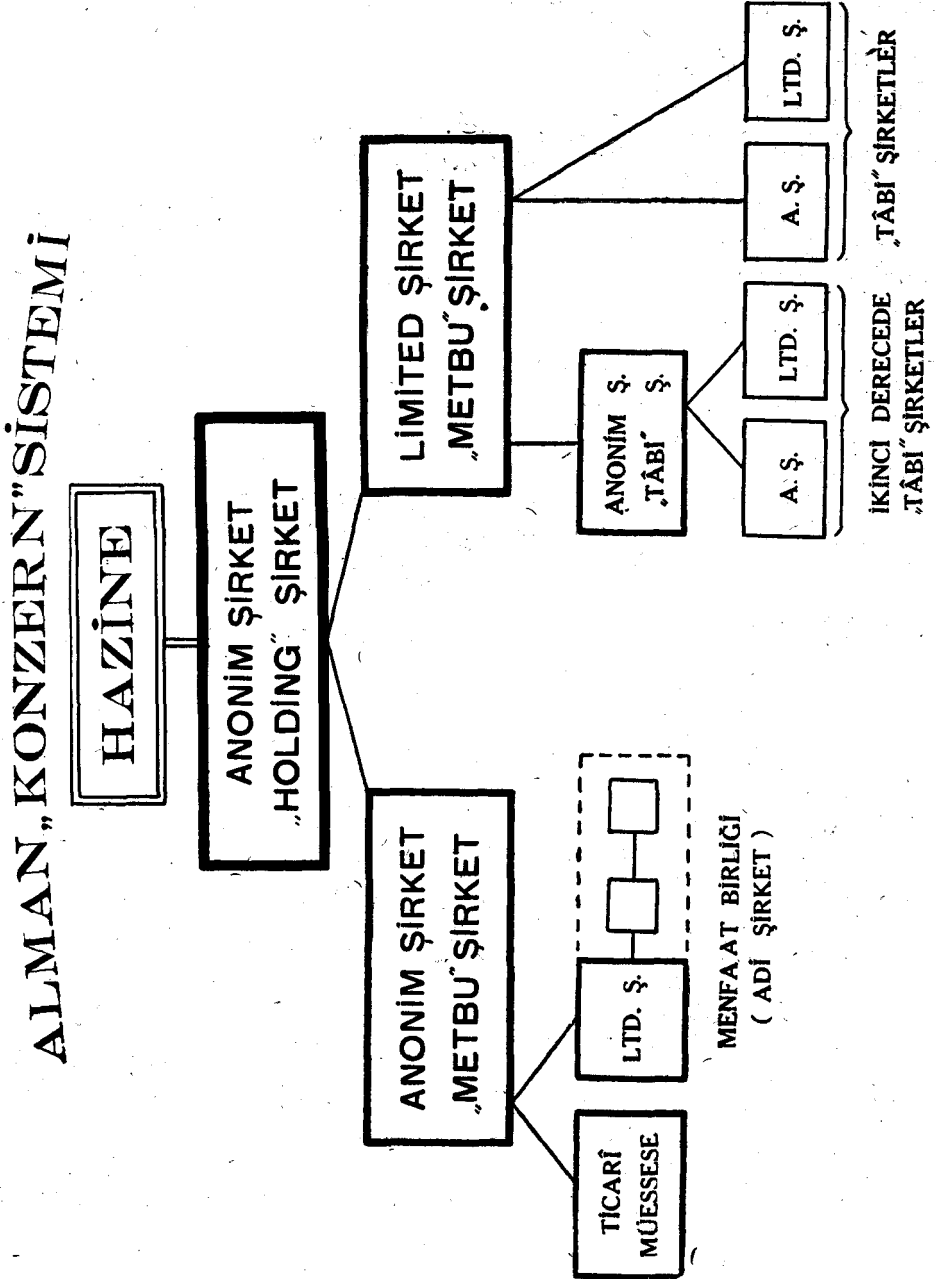
WRIGHTINTON : Unincorporated Associations and business trusts.

SEARS : Trusts estates as business companies.

WARREN : Corporate advantages without incorporation.

c) " Concentration " şekli olarak Trust müessesesi gerek Amerikan gerekse İngiliz hukukunda mühim bir rol oynar. Bu manada Trust bir istihsal veya ticaret branşının inhisar altına alınması için müteaddit teşebbüslerin bir araya getirildiğini ifade eder. Trust'e dahil olan müteaddit teşebbüslerin hukukî muhtariyetleri bakidir. Yalnız iktisadî muhtariyetleri tahdide uğramıştır.

şebküsler. Almanyada bu iktisadî silsile hukuku hususiye hükümleri dairesinde ferdi mülkiyet esasına istinaden muhtelif sermaye şirketleri vasıtasile vücade getirilmiştir.

ŞEMA : 1

Bir numaralı şemadan anlaşılacağı veçhile Devlet yani hazine bir anonim şirketin [10] — ki bu anonim şirketi « Holding » şirketi olarak tavsif edebiliriz — bütün hisse senetlerinin malikidir.

Holding şirketi ise hisse senetlerinin heyeti umumiyesi veya kısmı azamı elinde bulunan diğer bir takım sermaye şirketlerinin azasıdır.

Bibliyografya :

- SCHMEY : Aktie und Aktionær im Recht der Vereinigten Staaten mit besonderer Berücksichtigung der Trustbildung (1930)
- BAUER : Die rechtliche Struktur der Trusts (1927)
- ELY : Monopolies and Trusts.
- HANEY : Business Organisation and Combination (1927)
- JENKS CLARK : The Trust Problem
- THORNTON : A treatise on combinations in Restreint of Trade (1928)
- BRUPPACHER : Investment trusts (1933)
- JONES : The Trust Problem in the United States (1921)
- RIPLEY : Trusts, Pools and Corporations
- LIEFMANN : Trusts (Handwörterbuch der Staatswissenschaften VIII, 297)
- OLDS - SARRUT : Le régime juridique des ententes industrielles et commerciales aux États - Unis d'Amérique (Cahier de Droit Etranger 2, 95),
- TEILHAC : L'évolution juridique des trusts et sa portée (1927)
- OLDS - DECUGIS - TSCHERSCHKY : Etudes sur le régime juridique des ententes industrielles (Genève 1930). Série de Publications de la Société des Nations II Questions économiques et financières 1930 II 11 no E 529

GEGOUT : Filiales et groupements de sociétés (1929)

d) Trust müessesesi hukuk mefumu olarak kontinental hukuk muhitine henüz dahil olmamıştır. İktisat ilmi muhtelif temerküz tiplerini bu tabir ile tesmiye etmektedir. (Yukarıda (8) No: 11 atıfta zikredilen eserlere bakınız).

e) Rus hukukunda Devletin tahtı tasarrufunda bulunan müteaddit teşebbüslerin tevhidine yarayan hükmi şahsiyeti haiz müesseselerin Trust tabirile tesmiyesi Demir Sanayi Kongresinin kânunnevel 1921 tarihinde ittihaz etmiş olduğu bir karara istinad eder. Bu tabirin intihabında Avrupada hâkim olan iktisadî telâkkilerin mi yoksa Amerikada cari olan hukuk idelerinin mi göz önünde tutulduğu açık değildir. Aşağıda vereceğimiz izahattan anlaşılacağı veçhile Rus trustleri Amerikan hukukunun istimal ettiği Trust şekliinden farklıdır. Bununla beraber LEPAULLE'ün Trust müessesesini "muhasse bir mamelek olarak," izah eden tarifi kabul edilecek olursa Rus trustlerini de bu tarife ithal etmek icap eder.

[10] "Holding, şirketi tabiri de İngiliz hukuk lisanından iktibas edilmiştir. Bu ıstılah ile bir şirketin diğer bir şirkete ait hisse senetlerine sahip olduğu yani bunları "elinde tuttuğu, ifade edilmek isteniyordu. Holding şirketlerini teşkiline amil olan iktisadî sebep muhtelif şirketlerin idaresini daimî bir kontrole tâbi tutmak arzusudur. Muhtelif şirketlerde hissedar olan bir şahsın şirket azalıkları dolayısıyla kendine terettüp eden müteaddit vazifelerin bir elden ifasını temin maksadile bir Holding şirketi teşkil ettiği de vakidir.

Nihayet bu şirketler iştirak, hasılat icarı veya «Konsortium» mukaveleleri gibi anlaşmalarla diğer bir takım muhtar teşebbüslere hâkim kılınmışlardır.

Şirketlerin bu suretle birbirlerine raptı Almanyada «Konzern» tabiri ile ifade olunmaktadır. 1937 tarihli Anomin Şirket Kanununun 15 inci maddesi mucibince, iktisadî bir gayenin tahakkuku zımında hukukan müstakil olan muhtelif teşebbüsler yeknasak bir idare altında birleştirmişlerse, bir «Konzern» teşkil ederler. [11] Hukukan müstakil olan bir teşebbüs, iştirak veya başka bir suretle, bilvasita veya bilâvasita diğer bir teşebbüsün hâkim nüfuzu altında bulunduğu takdirde, «metbu» müessese ile «tâbi» müessese bir «Konzern» teşkil eder, ve her biri bu Konzern âzası addedilir [12].

Holding şirketleri ikiye ayrılır: hakiki manada Holding şirketleri ve muhtelit holding şirketleri

Hakiki manada holding şirketlerinin vazifesi istihsalâta iştirak etmeksizin tâbi şirketlerin faaliyetini yek ahenk bir surette tanzim ve idarelerini kontrol etmektir. Holding şirketlerinin teşkilile rekabet veya diğer sebeplerle doğabilecek iktisadî zararların izalesi, teşebbüslerin daha rasyonel çalışmaları veya muayyen bir ticaret branşını inhisar altına almak gibi gayeler takip edilir. Müteaddit teşebbüslerin finansmanı da Holding şirketlerinin mevzuunu teşkil edebilir.

Muhtelit Holding şirketleri yukarıki vazifelerden maada hususi bir faaliyet sahasına da malikdirler. İdari vazifelerinin yanında, meselâ satış merkezi olarak tâbi teşebbüslerin faaliyetini itmam veya tâbi şirketlerin mevaddi iptidaiye ihtiyacını temin ederler.

İktisadî mahiyeti itibarile Holding şirketi «Concentration», gayesini tahakkuka yaran bir vasıttır. Müteaddit teşebbüsleri bir elden idare etmek maksadile vücade getirilen bu nevi müesseselerin faideleri mahzurlarından az değildir. Müteaddit Holding şirketlerinin bir ikinci Holding şirketi altında temerküz ettirilmesi suretile bu mahzurlar artabilir.

Holding şirketine dahil olan teşebbüslerin hükmi şahsiyetine halel gelmez. Yalnız iktisadî muhtariyetleri tahdide uğrar.

Bibliyografya:

HAERDI: Die Holding Company nach dem schweizerischen Obligationenrecht

CURTI: Aktiengesellschaft und Holdinggesellschaft in der Schweiz (1930)

WERTHEIMER: Holding - und Kapitalverwaltungsgesellschaften (1932)

(8) ve (9) No: lı atıflarda zikredilen eserlere de bakınız.

[11] «Konzern mefhumu 1931 tarihli «Aktiennovelle», ile Alman Ticaret Kanununa ithal edilmiş fakat tarif edilmemişti. Yukarıda zikredilen kanunî tarif şerhlerde yapılan tariflere uygundur.

[12] Teşebbüsler arasındaki rabıtayı ifadeye çalışan bu madde 1931 tarihli kanunu muvakat ile tadil edilen Alman Ticaret Kanununun 226 inci maddesinin düzeltilmiş tekrarından başka bir şey değildir. 1931 tarihli kanunu muvakat hakkında LEHMANN ile birlikte hazırladığım şerhde şirketler beynindeki muhtelif rabitaları

Demek oluyor ki her teşebbüs kendisine tahsis edilmiş olan malların malikidir ve ancak bu sermaye ile alacaklılarına karşı mesul tutulabilir. Organizasyon ve idareleri hususî ticaret şirketlerinin teşkilâtından hiç bir veçhile farklı değildir.

mufassalan izah ettiğim cihetle burada mezkûr şerhdeki izahatı kısaca tekrar etmekle iktifa edeceğim.

Herhangi bir teşebbüs şahsiyeti hükmiyesine halel gelmeksizin muhtelif sebep bu şekiller tahtı tesirinde olarak üçüncü bir şahsın nüfuzu altına girebilir. Üçüncü şahsın şirket üzerine haiz olduğu nüfuz ya iktisadî sebeplerden veya hukukî sebeplerden neş'et eder. Meselâ bir banka kredi vermek suretile şirket üzerinde iktisadî bir nüfuz tera edebilir. Hukukî hâkimiyet ya akdî bir rabita ile veya şirket nizamnamesine vaz edilecek hükümlerle veya bir hissedarın hisselerin kısmı azamına malik olması ile tesis edilebilir. Esas sermayenin % 10 a veya % 25 ine malik olan bir hissedar da şirket üzerine icra etmek iktidarına maliktir. Demek oluyor ki tâbî şirket mefhumu muhtelif tarzda anlaşılabilir. Yapılan kanunî tarif çok geniş olduğundan vazih değildir. Kıstas hukuken müstakil olan bir teşebbüsün bilvasita veya bilâvasita diğer bir teşebbüsün hâkim nüfuzu altında bulunmasıdır. Hâkim bir nüfuzdan, ancak metbu şirketin idareye müteallik mühim meselelerde arzusunun hukukî esaslara dayanarak bilvasita veya bilâvasita icraya muktedir olduğu hallerde bahsedilebilir. Hâkimiyetin dayandığı sebepler haizî ehemmiyet değildir.

Metbu şirket meclisi idaresine dahil olan bir şahsın malik olduğu hisse senetlerine veya heyeti idare azalarile olan karabetine veya dostluk münasebetlerine binen tâbî şirket üzerinde nüfuz icra edebilmesi hâkimiyet tesisi için kâfi değildir. Keza ticarî faaliyetin muayyen bir branşını nüfuzu altında tutan her hangi bir münasebet de kifayet edemez. Hâkimiyet her iki şirket arasında mevcut olan hukukî bir münasebete istinat etmelidir. Bununla beraber tâbî şirket üzerinde icra edilen nüfuzun mutlak yani bütün idareye şamil olması zarurî değildir. Metbu şirket normal bir faaliyetin birlikte getirdiği mühim meseleleri kendi arzusu dahilinde halle muktedir ise hâkimiyet mevcut sayılır.

İcra edilen nüfuzun bilâvasita veya bilvasita oluşu da haizî ehemmiyet değildir. Meselâ metbu şirket tâbî şirkete ve tâbî şirket diğer bir şirkete hâkim ise bu halde metbu şirket ile üçüncü şirket arasında bir rabita mevcut olmadığı halde, metbu şirket tâbî şirket vasıtasile bütün arzularını icra ettirebilecek bir iktidarda olduğundan hâkimiyet teessüs etmiş sayılır.

Hâkimiyet aşağıdaki vasıtalarla tesis edilebilir :

(a) *Sermayeye iştirâk.* Bir şirkete hâkim olmak ve onu nüfuzu altına almak fikri bu şekilden neş'et ve inkişaf etmiştir. İştirâk şekli hâkimiyet tesisinde vasıta olarak istimal edilen ilk şekildir. Emin bir vasıta olması itibariyle diğer şekillere faiktir.

İştirâk payının bahşettiği âzalık haklarına merbut rey hakkı metbu şirkete kati bir nüfuz temin eder. Fakat bu nüfuzun icrasında sermayeye olan iştirâkten ziyade rey ekseriyetinin temini bir ehemmiyeti haizdir. Rey ekseriyeti metbu şirketin tâbî şirkette hissedar olması ile temin edilmiş olabilir. Fakat metbu şirket rey hakkının istimalini bir akit neticesinde iktisap etmiş olması da mümkündür. Meselâ hissenin maliki âzalık hakkının bahşettiği rey hakkını alâkadar şirketin emirleri dahilinde istimal edeceğine deruhde etmiş ise rey hakkı bir akit neticesinde iktisap edilmiş sayılır. Bu mükellefiyet umumî olabildiği gibi yalnız muayyen hallere de şamil olabilir.

Alman hukukuna nazaran pay nisbeti idare ve kontrol üzerine icra edilecek nüfuz bakımından kat'i bir ehemmiyeti haiz olduğundan [13] ve *hukukan* mahdut mesuliyetli hükmi şahıslara ait mallar *iktisaden* şeriklerin malı olarak kabul edildiğinden [14] şirketlerin birbirine rapti suretile iktisat sahasında ittihaz edilen gaye hukuk

Şirket sermayesine, ancak nüfuz altına alınacak şirket için kabul edilen şekiller dairesinde, meselâ. kollektif veya bir komandit şirkete, kollektif şirket azası, veya komandite ve komanditer olarak, bir anonim veya limited şirkete, bu şirketlerin hisse senedlerini iktisap etmek suretiyle, iştirak edilebilir.

İştirak nisbeti icra edilecek nüfuzun mahiyeti bakımından ehemmiyetlidir. Çünkü nüfuzun bilâvasıta veya bilvasıta oluşu iştirak nisbetine bağlıdır.

Metbu şirket tâbi şirketin azası ise bu halde yalnız başına veya diğer tâbi şirketlerle birlikte bütün hisselerle malik olmasını veya ekseriyeti temsil etmesini temin edecek kanuni şartlar mevcut sayılır.

Hisselerin yüzde onuna veya yüzde yirmi beşine malik olan bir akaliyet de şirketin idaresi üzerine tesir icra edebilir. Yalnız bir red hakkının mevcut olduğu hallerde olduğu gibi burada da nüfuzun icrasında ehemmiyetli olan unsur, noksandır. Bir hissedarın, âza adedinin az olduğu bir heyeti umumiyede tesadüfen ekseriyeti haiz bulunması veya hisse senetlerinin bahş ettiği müteaddit rey haklarına binaen karar ittihazına mani olabilmesi hâkimiyetin tesisi için kâfi değildir. Metbu şirket sahip olduğu rey hakları ile her zaman kendi arzusunu icra edebilecek bir iktidar da olmalıdır.

(b). *Akdi bir rabıta* ile de bir şirket nüfuz altına alınabilir. Akdın şekil ve nevi hâzi ehemmiyet değildir. Kanunun kabul ettiği manada bir hâkimiyetin mevcut olup olmadığı akit ile husule gelen rabıtanın vüsat ve şumulüne bağlıdır. İştirak şekline tesis edilen hâkimiyette, tabi şirket yalnız "pasif," bir rol oynadığı halde, a k d i r a b ı t a n ı n doğumu için tâbi şirketin akıdı diğer sıfatıyla "aktif," bir rol oynaması lâzım gelmektedir.

(c). Bir şirket diğer bir şirketin tahtı nüfuzuna *şirket nizamnamesinde bahşedilen hak ve salâhiyetler* neticesinde de girebilir. Bu şekilde metbu şirketin tabi şirkete karşı haiz olduğu hak ve salâhiyetler, ne akdi bir rabıtaya ne de rey hakkının istimali keyfiyetine istinad eder. Metbu şirket, sermaye şirketlerinde esas mukavelenamede, şahıs şirketlerinde şirket mukavelenamesinde mahfuz tuttuğu haklara istinadın tâbi şirketi nüfuzu altına sokmuş olur. Bu haklar nizamnamede müessis hakları veya mahfuz haklar şeklinde âzalık hakları ile birlikte bahşedilebildiği gibi, tabi şirkete âza olmanın üçüncü bir şahsa da verilebilir. Fakat bu usulde de metbu şirket tâbi şirketin idare işleriyle yakından alakadar olmalıdır. Metbu şirketin, tabi şirkette, yalnız heyeti idareyi intihaba salâhiyettar olması veya yalnız kâra iştirak etmesi hâkimiyetin tesisi için kâfi değildir.

[13]. Türk hukukunda hissedarın rey hakkı tahdit edilmiştir. (T. K. 365). Hisselerin miktarı ne olursa olsun ondan fazla rey olamaz. (Kitabımın II. inci cildine bakınız. S. 225, 226). Eski ve yeni Alman hukukunda kanuni bir tahdit mevcut değildir. Gerek eski gerekse yeni hukuk kapitalist bir prensipe istinad eder. Yeni kanuna göre de sermayeye iştirak nisbeti icra edilecek nüfuzun derecesini tayin eder. "Bugün de heyeti umumiyeye anomin şirketin en yüksek organıdır." (Baumbach, Kommentar zum Aktiengesetz, m. 102 Anm. 2).

[14] Kitabımın II inci cildine bakınız; sah. 44.

sahasında hukuku hususiyenin muhtelif şirket şekilleri vasıtasile tahakkuk ettirilmiş olmaktadır [15].

Rusyada Devlete ait bütün istihsal vasıtaları «res extra commercium» addedildiğinden [16] iktisadî ve sınıfl işletme ve fabrika

[15] Konzern organizasyonunun hukukta tanzim edilmemiş olması, alâkadarları, ihtiyaçlarını tatmine yarayacak diğer bir müessesese teşkili aramağa sevk etmiştir. İlk zamanlarda, organizasyon şekli olarak düşünülen anonim şirket müessesesinin zamanla mesuliyeti tahdide hizmet eden bir şekle inkilâp edişi, bu müessesenin intihabını kolaylaştırmıştır. “Tek şahıs şirketlerinde,, bir “şirketten,, bahsedilemez. Burada “anonim şirket kisvesi,, bir şahsa anonimitenin birlikte getirdiği faydeleri temine yarayan ve mesuliyetini tahdit eden bir hukuk şeklidir. Hakikatte “tek şahıs şirketi,, bir şahıs topluluğundan ziyade “hukukî ehliyeti hâiz,, bir mal birliğidir. Şirket şeklinin istihdaf ettiği gayelerden başka gayelere istimali neticesinde her müteşebbis “mahdut mesuliyetli bir tüccar,, olarak iktisadî faaliyete iştirak imkânını kazanmıştır. (Katabımın II. inci cildi, S. 20—23. Devletçilik ve Ticaret Hukuku, Konferans, S. 12 ve 20; Ticaret Hukukunda Mahdut Mesuliyet, Konferans, Ankara, 1938 S. 16).

Yeni Alman Anonim Şirketler Kanunu da “tek şahıs şirket,, müessesesini ortadan kaldırmamıştır. Esbabı mucibe olarak böyle bir memnuiyet ihdas edilmiş olsa da bu memnuiyetten kaçınmanın pek kolay olacağı zikredilmiştir. Kaçınma imkânlarının kolaylığı bir hükmün ısdar edilmemesine sebep teşkil edemez. Bence burada ehemmiyetli olan yegâne nokta muamelâtin doğurduğu ihtiyaçlardır. Münferit bir tüccarın da mahdut mesuliyet şeklinden istifade etmesini muhik gösterecek bir ihtiyaç mevcut ve vazif kanun bu ihtiyacı himayeye lâyik görüyorsa tahdit ihtiyacını karşılayabilecek hususî bir hukuk şekli ihdas etmelidir. Yok vazif kanun, iktisadî ve hukukî sebeplerden dolayı, münferit tüccarların mesuliyetini tahdide yarayacak bir müessesenin ihdasına karşı duyulan ihtiyacı muhik görmiyorsa, bu müessesenin hileli vasıtalarla ihdasına mani olmalıdır. Kaçınmak imkânlarının kolaylığına işaret ederek, böyle bir müessesenin doğumuna mani tetbir ittihazından sarfınazar eden bir vazif kanun, alâkadarları mevcut imkânlardan istifadeye teşvik etmiş olmaz mı?

Alman hukukunda bir Anonim şirketin tesisi için bugün de beş müessesinin mevcudiyeti talep edilmektedir. Fakat Anonim şirketin faaliyette bulunduğu müddet için beş hissedarın da mevcudiyeti şart koşulmadıkça bu hüküm manasız kalır.

[16] Rus Kanunu Medenî Kodeksinin 22. inci maddesi :

(11. 10. 1926 tarihli kanun metni)

Merkezi veya mahalli makam ve teşebbüslerin idaresi altında bulunan aşağıdaki devlet emkâni, gayri resmî hakikî ve hükmi şahıslara veya umumî menfaata hâdim organizasyonlarla korporatif müesseselere temlik edilemeyeceği gibi bir rehin hakkının mevzuunu da teşkil edemez. Bu mallardan alacaklılar haklarını cebri icra yoluyla da istifa edemezler.

- a. Sınıfl teşebbüsler, nakliyat teşebbüsleri ve diğer teşebbüsler.
- b. Sınıfl tesisat, fabrikalar, binalar, madenler ve saire.
- c. Sınıfl tesisatın teçhizatı.
- d. Demiryollarının müteharik materyeli, tayyareler, göl ve nehir gemileri.
- e. Demiryolu, deniz ve hava nakliyatına, millî muhaberata mahsus tesisat. (umumî hizmetlere hâdim telgraf, telefon ve radyo tesisatı), hydroteknik ve nakliyata mahsus tesisat, (elevatörler, soğutma cihazları ve saire) umumî hizmetlere hâdim

gibi müesseselerin sermaye olarak hükmi şahsiyeti haiz Devlet teşebbüslerine tahsisi keyfiyeti bu teşebbüslere, mevzuubahs işletmeler üzerinde bir mülkiyet hakkı vermeyüp, ancak bir istimal hakkı ile mahdut bir tasarruf salâhiyeti bahşetmektedir [17].

Bu yüzden Almanyada cari olan «Konzern» usulü Rusyada kabili tatbik değildir. İktisaden birbirile alâkadar müesseselerin tatbikat sahasında müstakil gruplar dahilinde birbirine raptı, ve bu grupların bilvasita veya bilâvasita, merkezî bir makamın idare ve kontrolü altına vaz'ı kâfi gelmektedir. Devlete ait müteaddit müesseseler kamusal emlakten tefrik ve muayyen bir maksada tahsis edilerek hususî bir mal birliği dahilinde tatbikat sahasında muhtar olan ve fakat merkezî bir makamın idare ve kontrolüne tâbi tutulan hükmi şahsiyeti haiz bir «Trust»e tevdi edilmektedir [18]. «Trust»e bu suretle tahsis edilen mallar Devlet emlakinden mahdut olup «Trust»ün fesih ve tasfiyesinden sonra yine kamusal emläke avdet ederler. Bir nevi vahdet arzeden «Trust», ve «Trust»ü teşkil eden muhtelif fabrikalar ve işletmeler, bunlara merbut müesseseler, bunların teçhizatı, tesisatı, arazisi ve binaları üçüncü şahıslara satılmadığı gibi haciz de edilemez [19].

Bundan dolayı «Trust», alacaklılarına karşı kendine tevdi edilen bütün mallarla mesul olmayup ancak demin tadat edilen hususlar çıkarıldıktan sonra geriye kalan işletme sermayesile mesul olmaktadır.

İşletme sahasında mahdut bir muhtariyeti haiz olan münferit cüz'ütamlar, son zamanlarda hukuk sahasında da nisbi bir istiklâl iktisap etmişlerdir [20].

Bununla beraber Devlete karşı mesuliyet münhasıran «Trust» idaresinin üzerindedir.

f. Komünal tesisat.

g. Belediyelere tahsis edilen veya millileştirilen binalar. Bu maddede tadat edilen Devlet emlakının devri temlikî hususî hükümlere tabidir. (4. üncü bap).

[17] **BİBLİOGRAFYA:**

ELİACHEVİTCH, TAGER, NOLDE: *Traité de Droit civil et commercial des Soviets* (Paris 1930) Cilt 1, S. 214

GORDON: *Système du droit commercial des Soviets* (1933)

DROULHET DE SİGALAS: *Le statut des Entreprises Gouvernementales en URSS* (Paris 1935)

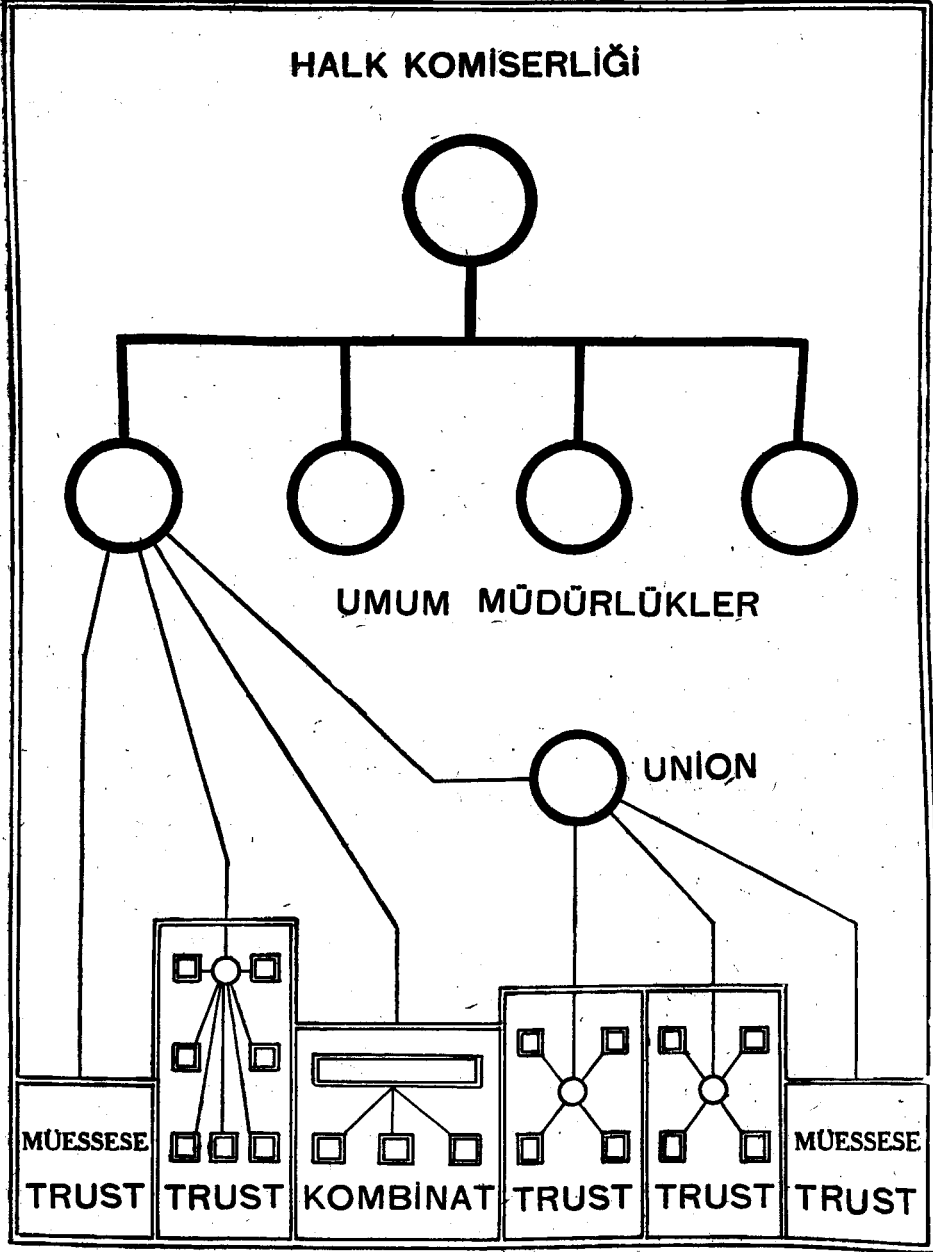
THAL: *Die Struktur der Wirtschaftstraeger in der russischen Gemeinwirtschaft* (Auslandsrecht Band VI (1925) S. 71 ff

[18] «Trust», tabiri hakkında 9 ve 17 numaralı atıflara bakınız.

[19] Droulhét de Sigalas, geçen eser s. 69

[20] Geçen eser s. 76

RUS „TRUST”SİSTEMİ

ŞEMA : 2

S.A.

İşletme bakımından «Trust» ve «Trust» ü teşkil eden muhtelif cüz'ütamlar, bir nevi muhtariyeti haiz addedilseler de, umumî faaliyet, planlaşdırma ve kontrol bakımından «Trust»ün dahil bulunduğu iktisat branşını tanzim ile muvazzafl olan *Halk* Komiserliğinin sıkı idare ve mürakabesi altındadırlar.

Halk komiserliği dahilinde iş bölümü bakımından vücade getirilen umum müdürlükler müstakil bir makam mahiyetini haiz olmayup, komiserliğin tâli bir dairesini teşkil ederler [21], Hattâ lüzumu halinde «Trust» ile umum müdürlükler arasında Trüstlere mevdu müşterek vazifelerin daha kolay başarılması için «Ünion» tesmiye edilen mütevassıt bir makam da ihdas olunabilir. Ünionlar hükmi şahsiyeti haiz değildirler [22].

(2) Numaralı şemadan anlaşılacağı veçhile, Trustler, kaideten müteaddit müesseselerden mürekkeptir. Fakat istisnaen tek bir müesseseden ibaret olan Trustler de vücade getirilebilir. Bu halde müteaddit müesseselerin idaresile muvazzafl olan hususî bir Trust makamına ihtiyaç olmadığından, üçlü idare mekanizması yerine ikili bir idare mekanizması kaim olur, ve Truste terettüp eden vazifeler bizzat Halk Komiserliği tarafından ifa edilir [23].

«Kombinat»larda da vaziyet aynı strüktürü arzeder. Trustte münferit müesseseler yan yana buldukları halde, Kombinatlarda üst üste tertip edilmişlerdir.

Hulâşatan denilebilirki: Devlet Trustü olarak tesmiye edilen hükmi şahıslar, sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan ve ancak kabili haciz işletme sermayesile mesul olan iktisadî teşekküllerdir. Kendilerine tahsis edilen sermayenin maliki olmayup bu mamelek üzerinde Devletin bir nevi yediemini makamındadırlar. Trustün işletmesile meşgul olan şahıslar, iktisadî bir gayenin tahakkuku zımında truste tevdi edilen malları şahsî mesuliyetleri ve Devletin mürakabesi altında ticarî usullere göre müstakilen idare ederler.

Türk vazif kanunu izahına çalışılan sistemlerin hiç birini kabul etmiş sayılamaz. Gerçi Rus ve Alman sistemlerinde mevcut olan fikirlerden mülhem olmuş isede, bunları kendi ihtiyaçlarına uydurarak yepyeni bir sistem vücade getirmiştir.

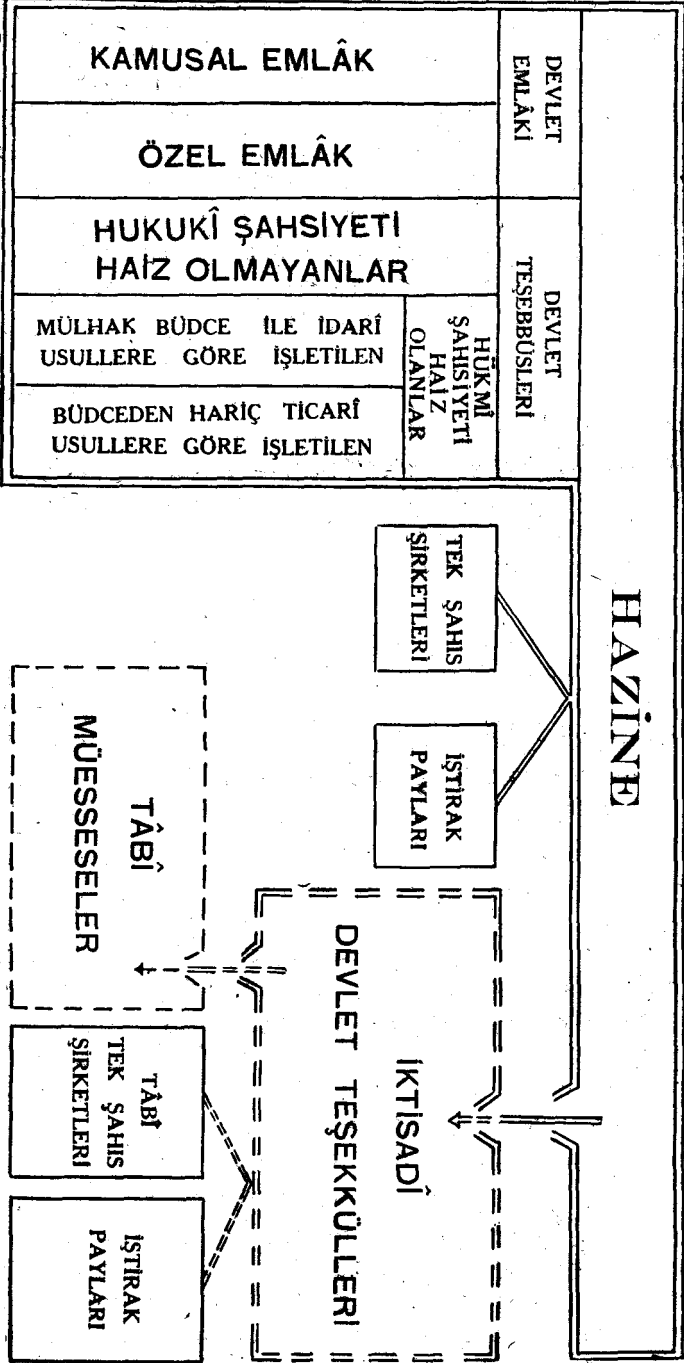
Türk mevzuatında cari olan sistemin farik vasfı idare ve kontrole en yüksek Devlet organlarının dahi iştirâk ettirilmiş olması

[21] Geçen eser s. 94

[22] Geçen eser s. 116

[23] Geçen eser s. 126

TÜRK SİSTEMİ

ŞEMA : 3

[24], sermaye bakımından ise iktisadi teşekküllerin devletten tamamen ayrılmış bulunmalarıdır. Rusyada Truste tevdi edilen mallar Devlet emlakından madut olduğu, Almanyada ise, şirket paylarının Devlet elinde bulunması itibarile, mülkiyet hakkı iktisaden Devlete ait addedilebildiği halde, Türkiyede sermaye bakımından Devlet ile iktisadi teşekküller arasında hukuki bir rabita mevcut değildir. [25].

Üç numaralı şemadan anlaşılacağı veçhile Devlet emlakı muhtelif hukuki şekiller dairesinde tezahür edebilir. Devletin ämme hizmetine tahsis ettiği ve kimsenin tasarrufunda bulunmayan *kamusal* emlakının yanında ormanlar gibi tasarrufa mevzu teşkil edebilen *özel* emlakı bulunmaktadır [26]. Devletin bazı emlakı berayı istimal ve intifa Devlet teşebbüslerine terk edilmiş isede, Devlet malı vasfını kaybetmemişlerdir. Teşebbüslerin şahsiyeti hükmiyeyi haiz bulunmaları mülkiyet cihetinden bir tebeddül husule getirmez. Meselâ mülhak bütçe ve idari usullere tevfikân işletilen Devlet Demir Yollarına ve bütçe haricinde ticari usullere göre işletilen Maden Tetkik ve Arama Enstitüsüne tahsis edilen malların Devlet malı olduğu mümasil kanunlarda sarahaten zikredilmektedir.

Devletin hissedar bulunduğu Merkez Bankası, Emlak ve Eytam bankası gibi müesseselerde ise, iştirak payı Devlet malıdır.

T. C. Ziraat Bankası, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu, Toprak Mahsulleri Ofisi ile Sümerbank, Etibank, Denizbank [27] gibi iktisadi

[24] (5) numaraları şemadan anlaşılacağı veçhile Umumî Murakabe Heyetinin reis ve azalarile İktisadi Devlet Teşekküllerinin meclisi idare azaları, direktör ve direktör muavinleri muhtelif Vekâletlerin inhası ve İcra Vekilleri Heyetinin kararile tayin olunurlar.

[25] Bu cümle ile, sabit ve işletme sermayesi Devlet tarafından verildiği halde, devletin bu sermaye üzerinde tasarruf hakkını zayi ettiği tebarüz ettirilmek istenmiştir. Mülkiyet hakkını ziyana rağmen, Devletin teşekküller üzerinde nüfuz icra etmek imkânını haiz bulunduğu aşağıdaki izahattan anlaşılacaktır.

[26] İbrahim Fazıl PELİN : Finans İlimi, 1 inci kitap (İstanbul 1987) s. 52

[27] Kanun tarihi	Numarası	Başlığı	Resmî Gazete Sayı
3-6-933	2262	Sümer Bank Kanunu	2424
	2580		2752
	3082		3497
	3111		3531
14-6-985	2805	Eti Bank Kanunu	3085
4-6-937	3202	T. C. Ziraat Bankası Kanunu	3629
27-12-937	3295	Denizbank Kanunu	3796
7-1-938	3308	Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu hakkında Kanun	3807
24-6-988	3491	Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu	3958

teşekküllere tahsis edilen sermayesinin tamamı Devlet tarafından verildiği halde, bu sermayenin Devlet malı olarak tavsif edilmesi icap ederken, bu tarzda hareket edilmemiş bilâkis Devlet emlakinden tamamen çıkarılmıştır.

Gerçi Denizbank kanununun 14 üncü maddesi ve Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu hakkındaki kanunun 12 inci maddesi bu teşekküllere ait malların Devlet malı olduğunu beyan ediyorsa da, Sümerbank, Etibank, Ziraat Bankası ve Toprak Mahsulleri Ofisi hakkındaki kanunlarda buna benzer bir kaide mevcut değildir. Bilâkis bu kanunların ve bunlara dair isdar edilen kararnamelerin tarzı ifadesinden mülkiyetin İktisadî Teşekküllere intikal ettiği neticesine vermek lâzımdır. [28] Yeni mürakabe kanunu da bu neticeyi teyid eder.

Bu kanunun 2 inci maddesi, mucibince İktisadî Teşekküllerin mesuliyeti sermayelerile mahduttur. Mülkiyet hakkı intikal etmedikçe bu maddede ifadesini bulan mesuliyet kaidesi kabili icra olmayacağı cihetle İktisadî Teşekküllerin kendilerine tahsis edilen sermayenin maliki sayıldıkları kabul edilmelidir.

Kanunun 37 inci maddesine göre tâbi müesseselerin borçlarından dolayı alâkalı teşekküller aleyhine takibat yapılabilir. İcra ve İflâs Kanununun 82 inci maddesi Devlet malları hakkında takibat yapılmasını menettiği cihetle bu maddenin mefhumu muhalifinden de İktisadî Teşekküllere ait sermayenin Devlet malı olmadığı neticesine varmak icap eder [29].

Nihayet mürakabe kanununun 51 inci maddesi mucibince Denizbank kanunu ile Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kanunundaki hükümlerden mürakabe kanununa muhalif olanlar mülga olduklarından Denizbank kanununun 14 üncü maddesile zikri geçen Ziraat İşletmeleri Kurumu kanununun 12 inci maddesi hükümleri de meriyetten düşmüş sayılır [30].

[28] Sümer Bank dahili Nizamnamesinin 6 — 9 uncu, Etibank Kanununun 8 inci ve 9 uncu, T. C. Ziraat Bankası Kanununun 5 inci ve Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun 12 inci maddelerile Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun 5 inci faslına mukayese ediniz.

[29] Müesseselere tahsis edilen malların Devlet emlakinden madud olmadığı mürakabe kanununun vergi mükellefiyetine müteallik 46 — 48. inci maddelerinden zâhir olmaktadır.

[30] a). Vazî kanunun, mürakabe kanununun 27. inci maddesinde, tadad edilen kanunlardan hangi hükümlerin mülga olduğunu açıkca tasrih etmiş olmaması doğru bir usul değildir. Muhalif ahkâmın mülga olduğuna müteallik bir hüküm sevk etmekle vazî kanun kendine terettüp eden vazifeyi ifa etmiş sayılabilirse de bu usul kanunun tatbiki ile mükellef olan şahısları çok müşkil bir vaziyete sokar. Hese kanunlara ademi vukufunu dermeyana salâhiyettar olmıyan halk için böy bir hükümce

Istihraç ettiğimiz netice bilhassa deniz ticaretinde büyük bir ehemmiyeti haizdir. Denizbanka ait malların ve bu meyanda gemilerin Devlet malı olduğunu kabul etmemiz icab etse idi gemiler üzerinde kanunî bir rehin hakkının doğumu kabil olmayacağı gibi icra ilâmlarının infazı da mümkün olmazdı. Diğer bir ifade ile Deniz Ti-

çinden çıkılmaz bir muammadır. Hukuk mekanizmasının sekteye uğramaması arzu ediliyorsa, kanun vazîî de kendini bir takım nizamlara tâbi tutulmalıdır. Kanun yapmak bir sanattır. Vazîî kanun *hangi hükümlerin mülga olduğunu açık bir surette tasrih etmelidir.* Aksi takdirde kanunların tatbik ve icrasında zarurî olan hukukî emniyet izale edilmiş olur. (Les déformations récentes de la technique législative „ Dalloz, Recueil Hebdomadaire, 1939. No. 5, Chronique III).

b). Konferansın ihzarında hangi kanunların murakabe kanunu ile ilga edildiğini tesbit etmek mecburiyetinde kaldım. Kendi mesaiyim için hazırlanmış olduğum şemayı burada da neşretmeği fâideli buldum. (Unutulmuş hükümler varsa bildirilmesini rica ederim.).

Murakabe Kanununun muhtelif kanunları ilga, tadil veya itmam eden maddeleri.

Madde	Sümerbk.	Etibak.	Denizbk.	Ziraatbk.	Ziraat İşl. K.
2	1	1	1	1	2
5	8	14	9	27	8
7	9	13	11	29	9
8	9	13	11	29	9
18		18	11		
14	7	12	10	30	8
15	7	12	10	30	8
22	10	15	12	36,37	10
23	10	15	12	36,37	10
24	10	15	12	36,37	10
25	10	15	12	36,37	10
26	11	7			4
39	11	7			
42	14	16	13		11
43			14		12
49	18	17			

c) Kanunların tatbikinde zarurî olan ahenk ve istikrarın temini arzu ediliyorsa, mevzuumuza esas teşkil eden beş kanununun da, murakabe kanunu ile vücade gelen tadilat göz önünde tutularak yeni baştan tanzimi lâzım gelir. Anonim şirketlere müteallik bir kanun tadil edilecek olursa, şirketlerin nizamnamelerini bu kanun hükümlerine uydurmaları ve yeniden ilân etmeleri tadilatın tâbiî bir neticesidir. Merkez, Emlâk ve Eytam, İş Bankası için mecburî olan bir usulün Eti, Sümer Bank gibi müesseseler teşmil edilmemesini muhik gösterecek hiç bir sebep yoktur. Bu müesseselerin nizamnameleri bir kanunda tarsiin edilmiş olduğundan, aynı usulü bunlara da teşmil etmekle kanun vazîine fazla bir külfet tahmil edilmiş olur. Fakat bu külfet mevzuu bahsettiğimiz müesseselerin bir kanun ile doğmuş olmalarının zarurî bir neticesidir.

careti kanunumuzun esas temelini teşkil eden «aynı mesuliyet kaidesi» bertaraf edilmiş olurdu. [31]

Mürakabe kanunundan aşağı yukarı 10 gün sonra kabul edilen «Umumi, mülhak ve hususî bütçelerle idare edilen daireler ve belediyelerle sermayesinin tamamı Devlete veya belediye veya hususî idarelere ait daire ve müesseseler arasındaki ihtilafların tahkim yolu ile halli hakkında» 3533 sayılı kanun hükümlerinin sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretile kurulan İktisadî Teşekküllere tatbik edilip edilemeyeceği keyfiyeti de şüphelidir. Bu teşekküllere tahsis edilen malları Devlete *a i t* olarak kabul edersek bu kanunu İktisadî Teşekküllere de tatbik edebiliriz. Yok, İktisadî Teşekküllerin kendilerine tahsis edilen mallar üzerinde mülkiyet iktisap ettikleri kabul edilecek olursa 3533 sayılı kanunun bunlara tatbiki mümkün değildir. Yalnız sermayesinin tamamı Devlete *a i t* daire ve müesseselerden bahsedildiğinden sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretile kurulan İktisadî Teşekküllerde ise, mallar üzerindeki mülkiyet Devlete *a i t* sayılamıyacığından bu teşekküllerin kanun haricinde tutuldukları kabul edilmelidir.

Her altı teşekküle tahsis edilen sermayenin bu teşekküllerin mülkiyetine geçtiği ve dolayısıyla Devlet malı mahiyetini haiz olmadığı keyfiyetinin tatbikatta ne kadar mükim bir rol oynadığını verdiğim misallar açıkça gösterir. [32]

İktisadî Teşekküllerin iktisap ettikleri mallar muayyen maksatlara tahsis edilmiştir. Demek oluyorki intikalın hukukî sebebi [33] malların muayyen maksatlara tahsisi keyfiyetidir. Bu nevi tasarrufların hukukî mahiyeti, tasarrufla takip edilen gayeye göre değişebilir.

[31] 4 Mayıs 1938 de, yani mürakabe kanununun ısdarından bir iki ay evvel İzmirde, Deniz Ticaret Hukukunun ıslahı hakkında verdiğim konferansta bu neticeye temas ettim. Deniz Bank Kanununun hilâfına olarak, mürakabe kanununda, Deniz Banka ait malların Devlet malı olmadığı tasrih edilmiş olduğundan, Deniz Bank kanununa istinaden çıkarmış olduğum neticesinin hükmü kalmamıştır.

[32] Avukatlık kanununun 4. üncü ve 5. inci maddeleri de aynı mealdedir. Her iki maddede teşebbüsün mahiyeti hususunda kati bir ayrılık yapılmaktadır. Teşebbüsün Devletin kontrol ve idaresi altında bulunması halinde tatbik edilecek hükümler, teşebbüs mallarının Devlete ait olması halinde tatbik edilecek hükümlerden farklıdır. Bu tefrike binaen meselâ Sümer Bank aleyhine ikame olunan bir davada bir mebus vekil olabilir. Çünkü bu nevi müesseselerin malları Devlete ait değildir. Buna mukabil Sümer Bank Devletin idare ve mürakabesi altında bulunduğundan, daimî surette istihdam edilen hukuk müşavirleri ve avukatlar vazifeleri haricinde avukatlık yapamazlar.

[33]. Bu tabir ile her hangi bir mal mübadelesini muhik gösteren iktisadî sebep, «causa», kasd edilmektedir. Meselâ causa donandi, causa credendi, causa solvandi, ve saire.

lir. [34] Mülkiyetin intikali bir hükmi şahsın doğumuna âmil olmuşsa tahsis tasarrufu neticesinde doğan hükmi şahıs ya bir ticaret şirketi veya bir tesis olabilir. [35] Takip edilecek gaye iktisadi olduğundan cemiyet şekli burada mevzu bahis olamaz.

Bir anonim şirkete sermaye vazeden kimse vazettiği sermaye ile yalnız mallarının tahsis cihetini değiştirmiş ve sermaye olarak koyduğu malların devrünü temlikine mukabil bir iştirak payı, yani şirket feshedilecek olursa tasfiye neticesine göre miktarı mütehavvil tasfiye bakiyesi üzerinde bir alacak hakkı iktisap etmiş olur. [36]

Halbuki tesisde vaziyet böyle değildir. Tesis, bir malın muayyen bir maksada tahsisidir. Tesis eden tesise tahsis ettiği mallara mukabil hiç bir hak iktisap etmiş olmaz. Tesis edenle tesise tahsis ettiği mallar arasındaki rabıta tesisin doğumu ile hukukan ve istisaden ortadan kalkar. Hattâ tesis eden, tesis senesinde bir takım idare ve murakabe haklarını mahfuz tutmuş olsa bile, bu hakları kendi lehine istimal edemez.

Anonim şirketlerde, murakabe ve idare haklarının istimalinde muharrik kuvvet, hissedarın şahsî menfaati olduğundan bu hakla-

[34]. Misal olarak aşağıdaki ihtimaller zikredilebilir:

a. Ahmet Mehmede bir mal vermiş ve malın muayyen bir gayede istimalini şart koşmuş olabilir. Bu halde Borçlar Kanununun 240 ve 241 inci maddelerinin kabul ettiği manada şartla takyid edilmiş bir hibe mevcuttur.

b. Ahmet vasiyetnamesinde Mehmede vasiyet etmiş olduğu malın muayyen bir gayede istimalini şart kılmış olabilir. (K. M. 462 ve 463).

c. Ahmet Mehmede bir mal vermiş ve Mehmedin bu mal üzerinde muayyen eşkâl dairesinde tasarruf etmesini şart kılmış olabilir; (a) ve (b) deki misallerde tarafların maksadı bir hibedir. (C) deki misalde hibe maksadı yoktur. Mehmet burada Ahmedin arzu ettiği tasarrufları ifaya tevkiil edilen bir vasıttadır. Demek oluyor ki muamele (c) deki misal dairesinde cereyan etmiş ise Borçlar Kanununun vekâlet hükümlerine tabidir. Tarafların maksadı Mehmedin, kendine tevdi edilen mallardan istifade etmesi olmadığından bu muameleyi hibe olarak tavsif edemeyiz.

d. Ahmet hakiki bir şahsı vasıta ittihaz etmiyerek gayenin tahsis ettiği mallarla başarılması için bir hükmi şahıs tesis olabilir. Bu nevi tasarruflarda bir hibeden veya bir vekâlet münasebetinden bahsedilmez. Maksat bir malın muayyen bir gayeye tahsisi ve bu gayenin bir hükmi şahıs meselâ bir ticaret şirketi veya bir tesis vasıtasile başarılmasıdır.

[35]. "Tesis, tabiri geniş manada istimal edilmiştir. Yalnız Kanunu Medenin 74 üncü maddesindeki tesisler değil Kanunu Medenin 45 inci maddesinin kabul ettiği manada kendilerine has bir mevcudiyeti ve muayyen bir gayeyi haiz bulunan müesseseler, yani hukuken müstakil olan bütümün mali birlikler de bu mefhumu dahildir. Metindeki "tesis, tabiri İsviçre Kanunu Medenisinin 52 inci maddesindeki tarife tekabül eder. (Die einem besonderen Zwecke gewidmeten und selbständigen "Anstalten", Les "établissements", ayant un but spécial et une existence propre. Gli "istituti", autonomi e destinati ad un fine particolare).

[36]. Kitabım, Cild II. s. 40-44.

rın icra mahalli olan heyeti umumiye şirketin akibeti üzerine yegâne müessir olan organdır.

Halbuki tesisde, idare ve murakabe haklarının istimalinde muharrik kuvvet, tesisin gayesi olduğundan idare heyeti bu gayenin tahakkukuna hizmet eden bir makamdan başka bir şey değildir.

Diğer bir ifade ile: Anonim şirketlerde idare ve murakabe haklarının istimali bir sübjektif hakkın kullanılması demektir. Tesisde ise, idare ve murakabe salâhiyetini haiz olan makamlar, bu salâhiyetlerin istimali ile tesis gayesinin tahakkuku zımında bir vazife ifa etmiş olurlar.

Verilen izahattan İktisadî Devlet Teşekküllerini ticaret şirketi şeklinde tavsif etmeğe imkân olmadığı açıkça tezahhür etmektedir. O halde bunları, murakabe kanunu ile kendi hususî teşkilât kanunları dairesinde, hukuku hususiye hükümlerine göre idare olunan ve iktisadî bir gaye takip eden *tesis* mahiyetini haiz müesseseler olarak karakterize edebiliriz [37].

[37]. Muhtelif müesseselerin tesis kanunlarında, bunların hükmî şahsiyeti haiz olacakları, ticarî esaslar dairesinde idare edilecekleri, yapacakları, muamelelerinin hususî hukuk hükümlerine tâbi olacağı tasrih edilmiştir.

Bir hükmî şahsın hangi şartlar altında âmme hukuku hükümlerine ve hangi şartlar altında hususî hukuk hükümlerine tâbi olacağı, — (ki literatürde oldukça münaakaşalıdır) —, kanunun bu hükmü ile hal edilmiş olmaktadır. Gerçi vazîî kanunun yaptığı bir tavsif hukuk ilmini bağlamazsa da, kanun vazîinin bu hükümde ifadesini bulan arzusuna riayet mecburidir. Türk vazîî kanunu bu müesseseleri âmme hukukunun yazdığı merasimden vareste kılmak ve bunlara hususî hukuk hükmî şahıslarının daha serbest olan faaliyet imkânlarını bahsetmek istemiştir. Nazarî sahada bu müesseselerin her hangi bir sebepten dolayı âmme hukuku hükmî şahısları olarak tavsif edilmeleri icap edeceği neticesine varılabilir. Fakat bu netice kanunun tatbikiinde bir rol oynamaz. Çünkü bu müesseselerin hususî hukuk ahkâmına tâbi olacaklarını ve bir hususî hukuk hükmî şahsı gibi muamele göreceklerini emir eñen müsbet bir hukuk kaidesi mevcuttur. Vazîî Kanunun bu kaidede ifadesini bulan arzusu, gerek Murakabe gerekse diğer tesis kanunlarının tatbik ve tefsiri için katidir.

Bu yüzden, nazarî sahada, âmme hukuku hükmî şahıslarıyla hususî hukuk hükmî şahısları arasında yapılan ayrılığı burada tetkike lüzum görmedik. Fazla malûmat almak isteyenler aşağıdaki eserleri tedkik edebilirler:

SİDDİK SAMİ : İdare Hukuku (1934) Cilt I

CROZAT : Âmme Hizmeti mefhumu (1938)

HAURİOU : Précis de Droit administratif et de Droit public 12 éd. p. 48, 280, 1086

LALOU : Responsabilité civile nr. 662, 664

MİCHOUD : La théorie de la Personnalité morale (2e éd. 1924) T. I, 202, 322, 355, 372. T. II, 346.

Salelles : De la personnalité juridique

VAREILLES SOMMIÈRES : Les personnes morales

MARTİN : Personnes morales de Droit public et de Droit privé (ZSR 1917, 26)

GEERING : Zum Begriff der Anstalt (ZSR 1928, 121)

Sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretile kurulan İktisadî Teşekküllerin hukuksal mahiyetini *tesis* olarak tavsif etmekle muhtelif hükümlerin sistemli bir surette tanziminde ve ihtilâflı meselelerin hallinde bize yol gösterecek olan irtibat noktasını bulmuş oluyoruz.

İstihraç ettiğimiz neticeye nazaran «İktisadî Devlet Tesisleri» olarak tesmiye edebileceğimiz bu müesseselerin vazifelerini, dahilî organizasyonlarıyla haricî münasebetlerini kısaca izah etmeme müsaade buyurunuz:

Kanunu Medenin 45 ve 74 üncü maddeleri mucibince tesis, umumiyetle, resmî bir senetle vücut bulur ve sicilli mahsusuna kayıt edilmekle şahsiyet iktisap eder.

Mevzuumuzu teşkil eden «İktisadî Devlet Tesisleri» ise, birer hususî kanunla doğmuşlardır. Murakabe kanunu ile bir çok noktalarda tadile uğrıyan Sümerbank, Denizbank, Etibank kanunları, hususî hukukun «tesis senedi» mahiyetindedirler.

Her altı teşkilât kanununda zikri geçen teşekküllerin hükmi şahsiyeti haiz oldukları beyan edilmiş ise de hükmi şahsiyet ancak bunların filen tescili ile iktisap edilmiştir [38].

Kanunu Medenin 74 üncü maddesine nazaran hususî hukuk tesislerinin mahkeme sicilline kaydı, tesis senedi müeddasına ve tesisi teftiş kendisine ait olan makamın talimatına göre icra olunur.

Bu hükme binaen İktisadî Devlet teşekküllerinin kaydı da tesis senetleri makamına geçen hususî teşkilât kanunlarına istinaden ve teşekkülün alâkalı olduğu Vekâletin talimatına göre ifa olunacaktır. Ziraat Vekâletine merbut olan Devlet Ziraat İşletme Kurumu hariç diğer teşekküller İksisat Vekâletine bağlıdır [39]. Her altı teşekkülde alâkalı Vekâlet, hususî hukuk tesislerinde teftiş makamının vazifesini ifa edecektir.

BÜHLER: Öffentlich rechtliche Anstalt als Verwaltungsrechtliches Institut (1929)

BURCKHARD: Organisation der Rechtsgemeinschaft (1927)

SIGLOCH: Die Unternehmungen der öffentlichen Hand (1929)

V. HIPPPEL: Die öffentlichrechtlichen Kreditinstitute (1927)

KÖTTGEN: Öffentliche Hand und öffentliches Recht (1928)

KUNKEL: Juristische Personen (Rechtsvergleichendes Handwörterbuch Band IV, 568)

[38]. Kanunu Medenin 45 inci maddesi mucibince başlı başına mevcudiyeti haiz olmak üzere teşekkül eden cemiyet ve şirketler ile kendilerine has bir mevcudiyeti ve muayyen bir gayesi bulunan müesseseler, sicillerine kayıtlarını icra ettirmekle şahsiyet iktisap ederler.

[39]. Denizbank Kanununun 1 inci, Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun 1 inci ve Ziraat Bankası Kanununun 1 inci maddesini tetkik ediniz.

Teftiş makamı, tesis mallarının gayesine muvafık surette sarfına nezaret etmekle mükellef olduğu cihetle, teftiş makamı yerine geçen Vekâletlere, murakabe kanununun 12 ve 13 üncü maddeleri mucibince bahşedilen bilvasıta ve bilâvasıta kontrol salâhiyetlerinin mahiyeti, kendiliğinden anlaşılmiş olur [40].

Nihayet alâkalı Vekâletlerin teftiş makamı olarak tâvsifinin diğer bir neticesi, bunların Kanunun Medeninin 74 ilâ 81 inci maddelerinde teftiş makamlarına bahşedilen salâhiyetlerden de istifade edebilecekleridir [41].

Tescil keyfiyeti yalnız şahsiyeti hükmiyeyi izafe etmez aynı zamanda İktisadî Devlet teşekküllerine tüccar sıfatını da bahşeder. Gerçi bu tarzı telâkki, yalnız münferit şahısları ve ticaret şirketlerini tüccar olarak tavsif eden Ticaret Kanununun 9 uncu maddesine ve, Devlet, Vilâyet ve Belediyelere ticaretle iştigal hakkını bahşetmekle beraber, tacir sıfatını ihraz edemeyeceklerini beyan eden Ticaret Kanununun 12 inci maddesine muhalif ise de, bu hükümler, İktisadî Devlet Teşekküllerini ahkâmı hususiye ve ticariyeye tâbi kılan tesis ve teşkilât kanunları mucibince zımnen bertaraf edilmiştir.

Demin izah edildiği veçhile bu teşekküllerin malları Devlet em-

[40] Murakabe Kanununun 12 inci maddesi mucibince İktisat Vekâleti ile alâkadar vekâlet, teşekküllerle tâbi müesseselere ait muayyen işlere dair umumî murakabe heyetinden, mütalâa sorabileceği gibi lüzum göreceği hususların tetkikini de her zaman isteyebilir.

Murakabe Kanununun 13 üncü maddesi mucibince İktisad Vekâleti ile alâkadar vekâlet, lüzum gördükçe teşekküllerle tâbi müesseselerin muamele ve hesaplarını ve idare tarzları ile ekonomik vaziyetlerini tayin edeceği memurlar marifetile tetkik, teftiş ve murakabe edebilir.

[41]. Meselâ,

a. İksisadî teşekküllerle bunlara tâbi müesseseler beynindeki münasebat ticaret sicilline kayıt edilecektir. Müesseselerin kanunî mümessilleri tescil muamelesini ifa ile mükelleftirler. Kanunî mümessiller bu mükellefiyeti ifa etmemişlerse, veya tescilin vüsât ve şumulü hakkında tereddüt ediliyorsa, Kanunu Medeninin 72 inci maddesi mucibince teftiş makamı icap eden tetbirleri ittihaz edecektir. Bu kabil tetbirleri ittihaz müessesenin alâkalı olduğu vekâlet salâhiyetdardır.

b. İdare heyeti âzaları veya direktörlerin vazifelerini ifa etmedikleri veya natamam ifa ettikleri veya kendilerine tevdi edilen vazifeleri ifaya muktedir veya bu vazifelerin ehli olmadıkları anlaşılırsa, Vekâlet bunların azline tevessül etmelidir. Vekâlet yalnız murakabe ile muvazzaf olmayup murakabe esnasında tesbit ettiği noksanların izalesi maksadiyle idareye talimat da verebilir (Murakabe hakkının bir cüzü sayılabilen Vekâletin müdahale salâhiyeti, Kanunu Medeninin 75 inci maddesinde, teftiş makamlarının tesis mallarının gayesine muvafık surette sarfına nazaret edeceklerini tasrih eden hükmün kıyasen tatbikinden istihraç edilmektedir. Deniz Bank Kanununun 3 üncü maddesi de, Deniz Bankın uhdesinde bulundurduğu hizmetleri İktisat Vekâletinden alacağı direktiflere göre ifa edeceğini sarahaten beyan etmiştir.

lakinden ihraç edilerek muayyen gayelere tahsis edilmiştir. Bunlar Muhasebeyi Umumiye, Attırma ve Eksiltme ve İhale kanunlarının hükümlerine, Divanı muhasebatın murakabesine ve inşaat bakımından Nafia Vekâleti teşkilât kanununa tâbi değildirler [42].

Bu durum karşısında, hükümlerlik haklarını ellerinde tutan Devlet ve Vilâyet gibi müesseselere, Ticaret Kanununun 12 inci maddesile bahşedilen istisnaî vaziyetin, İktisadî Devlet Teşekkülleri-ne de teşmiline mahal yoktur.

Nasıl ki Kanunu Medeninin 54 üncü maddesi mücibince gayesine erişmek için ticarî şekilde icrayı sanat eden bir cemiyet, kendisini sicile kayıt ettirmekle tüccar sıfatını iktisap ediyorsa [43], İktisadî Devlet Teşekkülleri de tescil ile tüccar sıfatını iktisap etmiş olurlar. Her iki halde tescil keyfiyeti ihdasî mahiyettedir.

Bu teşekküllere tüccar sıfatının izafesi, bir çok ihtilâflı meseleleri de halletmiş olacaktır. Meselâ vazifedar mahkeme Şûrayı Devlet değil, ticaret mahkemeleridir. Hukuk Muhakemeleri Kanununun, şubenin bulunduğu mahalde dahi, dava ikamesine cevaz veren 17 inci maddesi, Ticaret Kanununun haksız rekabet, ticarî muhasebe, ticarî defter tutma, ünvanı ticaret hakkındaki hükümleri, İktisadî Devlet teşekküllerine de kabili tatbiktir. İcra ve İflâs Kanunu mücibince bunlara karşı takibat yapılabildiği gibi iflâsları da talep edilebilir ve saire

Hülâsatan denilebilir ki : Tüccar sıfatının birlikte getirdiği bütün salâhiyetleri iktisap ve mükellefiyetleri iltizam edebilirler [44].

Demek oluyor ki hukuku hususiye kanunlarında tesis ve murakabe kanunlarına muhalif olmıyan bilûmum hükümler, bunlar hakkında da caridir. Yalnız murakabe kanununda memur ve müstahdemlerin rekabet memnuiyetine ve ihtimam derecesine ve diğer hususlara müteallik hususî ve istisnaî normlar, Ticaret ve Borçlar Kanunlarının mümasil hükümlerinden evvel tatbik edilir [45]. Fakat bunlarda mevcut boşlukları da hususî hukuk ahkâmı ile doldurmak kabilür [46] [47].

[42] Murakabe Kanununun 3 üncü maddesine bakınız.

[43] HİRSCH: Ticaret Hukuku Dersleri (İstanbul 1939) Cilt I No: 61 s. 70-71

[44] Meselâ Ticaret Kanununun 644, 653, 668, 824 üncü maddelerle Kanunu Medeninin 864 ve 902 inci maddeleri İktisadî Devlet Teşekküllerine kabili tatbiktir.

[45] Meselâ Murakabe Kanununun 22—25 inci maddelerle 48 üncü maddesinin birinci fıkrası ve 45 inci maddesinin dördüncü fıkrası Borçlar ve Ticaret kanunlarının mümasil hükümlerine tekaddüm ederler.

[46] Meselâ:

a) Defatiri ticariye: Ticaret Kanununun 66—86 inci maddeleri. b) Ticarî mümessillerle Ticarî vekillerin, satış memurlarının ve diğer tüccar memurlarının temsil salâhiyeti: Borçlar Kanununun 449-456 inci maddelerle Ticaret Kanununun 87—100 üncü maddeleri.

[47] Teşekküllerle memurlar arasındaki münasebette hususî hukuk hükümleri

Sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretile kurulan iktisadî teşekküllerin kuruluş ve mahiyetini izah ettikten sonra, bu teşekküllerin faaliyetinde takip edilen hususî sistemin tahliline geçebiliriz :

Hususî teşkilât kanunlarında bunların meşgul olacakları muhtelif mevzular tadat olunmaktadır [48]. Muhtelif maksatların hangi vasıtalarla ve hangi tarzda tahakkuku ettirileceği her teşekkülün re-yine terk edilmişti. Buna mukabil murakabe kanununun 26 ıncı maddesi, muhtelif mevzuların hükmi şahsiyeti haiz bulunmak üzere kurulacak mahdut mes'uliyetli muhtelif müesseseler tarafından başa-rılacağı tasrih olunmaktadır. Bu hükümde ifadesini bulan ademî merkezîyet prensipi her teşekkül için mecburidir. Ancak lüzum ve zaruret halinde herhangi bir teşebbüsü, İcra Vekilleri Heyeti, bu hükümden istisna edebilir. Buna mukabil mahiyetleri veya yer iti-barile idarelerinin birleştirilmesi faydeli olacak muhtelif işletmelerin *bir* müessese halinde toplanması caizdir [49].

Kaideten, ekonomik bakımdan iktisadî bir vahdet arzeden her işletme, her teşebbüs, başlı başına mevcudiyeti haiz muhtar bir idare halinde işletilecek, yani gerek iktisadî gerekse hukukî sahada, faaliyeti için zarurî olan istiklâl kendisine bahşedilecektir. Bu me-yanda İktisadî Devlet Teşekküllerine düşen vazife, münferit teşebbüs-lere cami'a dahilinde zarurî olan ahengi temin maksadile icap eden direktifleri vermek, bunları finanse ve murakabe etmektir.

Diğer bir ifade ile, esas istihsal faaliyeti, kurulacak mahdut mesuliyetli teşebbüslerin elindedir. İktisadî Devlet Teşekkülleri bun-lar üzerinde yüksek bir murakabe icra edecekler ve istihsal faaliye-tinin tarzı cereyanına müdahale etmeksizin yalnız umumî faaliyetin ana hatlarıyla meşgul olacaklardır.

Hakikati halde İktisadî Devlet Teşekküllerine düşen vazife, ken-dilerinden birer muhtar teşebbüs olarak ayrılan muhtelif işletmele-

caridir. Meselâ Denizbank Kanununun 15 inci maddesi mucibince Denizbank memur-ları halk ile ve mensup oldukları idare ile muamele ve münasebetlerinde hususî mües-seseler ahkâmına tâbidir. (Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu hakkında kanununun 13 üncü maddesini de mukayese ediniz).

- [48] a) Sümerbank Kanununun 1 ve 2 inci maddelerini,
b) Etibank Kanununun 4 üncü maddesini,
c) Denizbank Kanununun 2 inci maddesini,
d) Ziraat Bankası Kanununun 1 inci maddesini,
e) Ziraat İşletmeleri Kurumu Kanununun 1 ve 8 üncü maddelerini,
f) Toprak Mahsulleri Ofisi Kanununun 2—8 inci maddelerini tetkik ediniz.

[49] Meselâ Sümerbankın idaresi altında bulunan Kayseri ve Nazilli "Kombine-larının", muhtelif müstakil müesseselere devri içap etmez.

rin merkezî idarelerini ve finansmanlarını organize etmektir [50].

Bu gayenin hukuk sahasında tahakkuku, murakabe kanununun isdarı anına kadar İktisadî Devlet Teşekkülleri tarafından doğrudan doğruya idare edilen ve faaliyetlerinde gayri müstakil olan teşebbüslere şahsiyeti hükmiyenin izafesi ve bunları birer muhtar işletme haline getirmek suretile temin edilmektedir. Demek oluyor ki İktisadî Devlet Teşekküllerinin esas vazifelerinden biri, *u m u m î* bir gayenin tahakkuku zımında Devlet emlakından iktisap ettikleri malları, iktisadî ihtiyaçlara göre *h u s u s î* maksatlara tahsis ederek muhtelif teşebbüslere devretmektir.

Görülüyor ki İktisadî Devlet Teşekkülleri iktisap ettikleri ve edecekleri mallar bakımından bir geçik ve tevzi makamından başka bir şey değildirler [51]. Devletten aldıkları mallar üzerindeki mülkiyet hakkı, bu malların hükmi şahsiyeti haiz müesseselere devri neticesinde, bu müesseselere intikal eder. Devlet emlakından çıkarak İktisadî Devlet Teşekküllerine geçen malların tarzı intikali ile, bu teşekküllere ait malların kurulacak teşebbüslere tarzı intikali arasında, hukuk bakımından hiç bir fark yoktur. Bundan dolayı İktisadî Devlet Teşekkülleri tarafından kurulacak tâbi müesseseler de hususî maksadlara tahsis edilen mallar gibi tesis mahiyetinde tavsif edilmelidir.

Malların tali tesislere devri keyfiyeti, alâkalı İktisadî Devlet Teşekkülünün idare meclisi tarafından ittihaz ve İktisat Vekâleti tarafından tasdik edilecek kararlarla icra olunur. Bu kararlarda tâbi müesseselerin idare merkezleriyle ticaret unvanları, mahdud mesuliyetli oldukları, meşgul olacakları mevzular, itibarî ve tediye edilmiş sermayelerinin miktarı, tediye edilmiş sermayenin ne miktarının ayın olduğu tayin edilir.

İktisadî Devlet Teşekküllerinin tesis kanunlarında olduğu gibi tâbi müesseseler de, « tesis senedi » mahiyetini haiz bu kararların [52] ticaret siciline kayıd ve ifânı ile şahsiyeti hükmiyeyi ve tüccar sıfatını iktisap etmiş olurlar.

[50] 4) numaralı şemaya bakınız.

[51] 3) numaralı şemaya bakınız.

[52] Tesis senedi mahiyetinde tavsif edilen « kararlardan », maksad, müessesenin tesisine matuf kararlardır. Murakabe Kanununun 28 inci maddesi, kurulan müesseselere ait tesis kararlarının bilâhère tadil edilebileceğine sarahaten cevaz vermiştir. Bu madde dairesinde ittihaz edilen kararlar tesis senedini tadil ederler. Murakabe Kanununun esaslarına, ve muhtelif tesis kanunlarıyla teşekküllere tahsis edilen malların gayelerine muhalif olmadıkça bu kararlar muteberdir. Bununla beraber tesis senedini muaddil kararların keyfi bir surette ittihazı caiz değildir.

Murakabe Kanununun 28. inci maddesinin boşlukları Kanunu Medeninin 78 ve 79 uncu maddeleriyle doldurulabilir.

Tesis senedini muaddil kararların ittihazına alâkalı Vekâlet s. lâhiyettardır.

Teftiş makamı tâbi müessesenin bağlı bulunduğu İktisadî Devlet Teşekkülünün alâkalı olduğu Vekâlettir.

Tâbi müesseseler de tüccar sıfatının birlikte getirdiği bütün sa lâhiyetleri iktisap ve mükellefiyetleri iltizam edebilirler.

Hukuku hususiye kanunlarında, murakabe kanunu ile bu kanuua istinat eden tesis kararlarına muhalif olmıyan bilûmum hükümler bunlar hakkında da caridir. Görülüyor ki netice itibarile İktisadî Devlet Teşeküllerinin Devlet tarafından tesisi ile tâbi müesseselerin İktisadî Devlet Teşekülleri tarafından tesisi, hukuk sahasında birbirine muvazi olarak cereyan etmektedir.

İktisadî Devlet Teşekülleri ile kurulacak tâbi müesseseler arasındaki münasebet, murakabe kanunu ile tam bir surette tanzim edilmiş değildir. Murakabe kanununun 49 uncu maddesi teşeküllerin kurdukları tâbi müesseselerle münasebetleri ve bu tâbi müesseselerin alâkalı teşeküller tarafından teftiş ve murakabeleri hakkında nizamnameler ısdarını derpiş ediyorsa da bu nizamnameler henüz vazedilmemiştir.

Tatbikatta bu nizamnamelere karşı duyulan ihtiyacın ne kadar büyük olduğu vereceğimiz birkaç misal ile derhal anlaşılacaktır:

Meselâ ünvanı ticaretin sureti teşkili hakkında murakabe kanununda sarâhat yoktur. Sizce malûm olduğu veçhile sermaye şirketlerinin ünvanı ticareti şirketin maksadı teşekkülünü müş'ir ve sermaye şirketine delâlet eden kelimeleri havi bir ibareden terekük eder. [53] Bu hükme kıyasen İktisadî Devlet Teşekülleri ile tâbi müesseselerin ünvanı da tesisin maksadı teşekkülünü müş'ir ve mahdut mesuliyetli olduklarına delâlet eden kelimeleri havi bir ibareden terekük etmesi lâzımdır.

Mesuliyetin hududu hakkında murakabe kanununun vazettiği hükümler de gayri kâfidir. Yalnız Devletin bu teşeküllerle tâbi müesseselerin borçlarından, ve bilmukavele bu teşeküllerle tâbi müesseselerin Devletin borçlarından mesul olmaları muhakkaktır.

Murakabe kanununun 2 inci maddesi mucibince teşeküllerle tâbi müesseselerin mesuliyetleri, sermayeleri ile mahduttur. Fakat sermaye mefhumunun mahiyeti malûm değildir. Murakabe kanununda itibarî sermaye ile filen tediye edilmiş sermaye arasında bir ayrılık yapıldığı çihetle, bu müesseselerin hangi miktara kadar mesul tutulacakları tatbikat için büyük bir ehemmiyeti haizdir.

Gerçi murakabe kanununun 37 inci maddesinin tefsiri neticesinde, tâbi müesseselerin mesuliyet haddini tayin etmek mümkün ise

[53] Ticaret Kanununun 44 üncü maddesinin 3 üncü fıkrasını tetkik ediniz. (HİRSCHE : Ticaret Hukuku Dersleri, Cilt 1 No. 135 S. 170).

de İktisadî Devlet Teşekküllerinde bu hudud kanundan zahir olmaktadır.

37 inci maddeye göre tâbi müesseselerin borçlarından dolayı alâkalı teşekküller aleyhine ancak bu müesseselerin acze düşmeleri halinde takibat yapılabilir. Demek oluyor ki İktisadî Devlet Teşekkülü, kurduğu tâbi müesseseye tahsis ettiği itibarî sermayeyi bir komanditer gibi temin ve filen tediye etmekle mükelleftir. Temini deruhte edilen itibarî sermayenin tamamı filen tediye edilmiş ise İktisadî Devlet Teşekkülünün murakabe kanununun 37 inci maddesinde ifadesini bulan munzam mes'uliyet ortadan kalkar. Aksi takdirde tediye edilmemiş olan sermaye nisbetinde tâbi müessesenin alacaklılarına karşı mesul olur.

Diğer bir ifade ile tâbi müesseselerin asgarî mesuliyet haddi itibarî sermayeleri ile mahduttur [54]. Fakat mevcut olan malların kıymeti itibarî sermaye miktarını aşyorsa alacaklılar bunlara da müracaat edebilirler.

İktisadî Devlet Teşekküllerinde vaziyet bu kadar acık değildir. Tediye edilmemiş olan sermaye nisbetinde, Devletin ikinci derecede mesuliyetini intaç eden bir hüküm mevcut değildir. İktisadî Devlet Teşekküllerinin mameleki Devlet emlakından tamamen tefrik edilmiş olduğundan ve Devlet bu nevi teşekkülleri tesis etmekle kendi mesuliyetini tahdit etmek arzusunu güttüğünden bunlar yalnız ve yalnız filen mevcut olan mallarla mesul tutulabilirler. Devletin munzam bir mesuliyeti burada mevzuubahs olamaz. Sermaye mevcudu ne nisbette ise üçüncü şahıslara karşı mesuliyetleri de o nisbette dir. Demek oluyor ki murakabe kanununun vazettiği hükümler neticesinde bu teşekküllerde itibarî sermaye mefhumu mesuliyet bakımından hiç bir ehemmiyeti haiz değildir [55]

[54] Murakabe Kanununda mevzuubahs edilen mesuliyetin bilvasıta mı yoksa bilâvasıta mı olduğu açık değildir. Tâbi müessesede alacaklı olan şahıslar, doğrudan doğruya metbu müesseseye müracaat hakkını haiz iseler, mesuliyet bilâvasıta dir, yok metbu müessesenin tediye etmediği iştirak paylarını talep ve bunları tâbi müessesede alacaklı olan şahıslar arasında tevzi salâhiyeti tâbi müessesenin tasfiye memurlarına ait ise mesuliyet bilvasıta dir. Türk Hukukunda kaide bilvasıta mesuliyet, istisna bilâvasıta mesuliyettir. (Kitabım Cilt II. s. 39 — 40). Murakabe Kanununda sarıh bir hüküm bulunmadığı cihetle, anonim, limited, ve komandit şirketlere müteallik kaidelerin iktisadî teşekküllere de tatbiki, menfaatlar vaziyetine daha uygundur. Bu halde iktisadî teşekküllere de mesuliyetin bilvasıta olduğunu kabul etmemiz icap eder. (T. K. 234, 269, 453).

[55] Muhtelif teşekküllerin tesis kanunlarında, itibarî sermaye ile mevcut sermaye arasında bir fark yapılmaktadır :

a. Kontinental hukuk muhitinin kabul ettiği prensiplere göre, ki bu prensipler Türk Hukukunda da caridir, anonim şirket nizamnamesine esas sermaye miktarının

Murakabe kanununun 26 ıncı maddesince tahmil eden mükellefiyete binaen kurulacak tâbi müesseselere tahsis edilecek mallar nisbetinde, İktisadi Devlet Teşekküllerinin sermaye mevcutları da azalacağından zamanla açık bir nisbetsizlik husule gelecektir.

Murakabe kanununun muvakkat maddesinin (B) fıkrası mucibince, kanunun neşri tarihine kadar anonim şirket şeklinde teessüs et-

derci, şirket alacaklılarına behemahâl karşılık teşkil edecek aşgari mal miktarını göstermeğe yarar. Hattâ hisse senetleri tamamen ödenmiş olmasa da hissedarlar, şirket alacaklılarına karşı taahhüd ettikleri hisselerin nominal kıymetleriyle mesuldurlar. Bu durum karşında, itibari sermayenin pasif ve tediye edilmemiş olan kısmının plânçonun aktif sütununa geçirmekte bir mana yoktur. Çürkü bu kısım tediye edilmiş olmasa da şirketin hissedarlara karşı haiz olduğu hakikî bir alacak mahiyetindedir.

b. Amerikan hukukunda "capital stock" ile "authorized stock" arasında bir tefrik yapılmaktadır. "Capital stock", yeni teessüs etmiş olan bir şirketin mebdel faaliyetine esas teşkil eden sermayenin hakikaten taahhüd ve tediye edilmiş veya ileride tediye edilecek olan kısmını gösterir. "Authorized stock" ise şirketin ihraca salâhiyettar olduğu azamî sermaye miktarını irae eder. Amerikan Hukukunda şirket nizamnamesinin tadili uzun bir merasime tâbidir. Şirket nizamnamesine muğayir muameleler "ultra — vires", yani batıldır. (Ultra — Vires Nazariyesi hakkında Dr. Halil Arslanlının Doktora tezini tetkik ediniz). İleride ihraç edilecek hisse senetleri hakkında şirket nizamnamesinde bir hüküm mevcut değilse, şirketin ihraç ettiği hisse senedlerinin hiç bir hükmü yoktur. Bundan dolayı şirketler, tesis anında, ileride tezidi muhtemel olan sermaye miktarını esas nizamnamelerine derc ederler. "Authorized", sermaye, şirketin tezide salâhiyettar olduğu azamî sermaye miktarını gösterir. Fakat bu rakam plânçoda gözükmez. Plânçoğa yalnız taahhüd ve tediye edilmiş olan sermaye miktarı derc edilir.

c. Sümer ve Etibankın bu güne kadar neşir etmiş oldukları plânçolarda, itibari sermayenin pasif sütununa, henüz tediye edilmemiş olan sermayenin aktif sütununa yazılmış olduğu göze çarpmaktadır. Henüz tediye edilmemiş olan sermaye kısmının aktif sütununa derci, bu sermayenin alacaklılara, lüzumunda karşılık teşkil edebileceği zehabını uyandırmaktadır. Gazetelerde itibari sermaye miktarının bir nevi reklam olarak ilânı bu zehabı artırmaktadır. Bu tarzı ilânlar halkı hataya sevkedebilir. Çünkü tediye edilmemiş olan sermaye kısmı lüzumunda alacaklılar lehine kabili istimal bir talep hakkı, bir "aktif", mahiyetinde değildir. Mikdar itibariyle mevcut sermaye ile nisbet kabul etmiyecek derecede fazla olan itibari sermaye miktarının tesbitinden maksad safi kârın hangi miktara kadar alıkonulabileceğini göstermektedir.

Etibank Kanununun 16. ıncı maddesinin ikinci fıkrası mucibince, safi kârın mütebaki kısmı bankanın itibari sermayesi tamamlanıncaya kadar, bu sermaye hesabına geçirilir. Bankanın tediye edilmiş sermayesi itibari sermaye haddine baliğ olduktan sonra kâr bakiyesi hazineye verilir. Ziraat İşletmeleri kanununun 11 inci maddesinin 3. ücnü cümlesi mucibince de "safî kârın mütebaki kısmı kurumun itibari sermayesi tamamlanıncaya kadar", bu sermaye hesabına geçirilir. Sümer Bank Kanununun 14. ücnü maddesi de aynı mealdedir.

Gerçi teşkilât kanunlarında itibari sermayeye dahil mevzular tadad edilirken bunlar meyanında "Devletce verilecek tahsisattan", da bahsedilmektedir. Fakat tahsisat-

miş bulunan teşebbüslerin tâbi müesseseler şekline kalbi halinde ise [56], bu nisbetsizlik bir kat daha artacaktır.

Meselâ Etibankın 1936 tarihli plânçosuna göre itibarî sermayesi yirmi milyon lira, tediye edilmiş sermayesi ise iki milyon sekiz yüz bin liradır. Muhtelif tâbi şirketlere olan iştirâk payları aşağı yukarı bu bedele tekabül etmektedir. Şayet bu şirketler tâbi müessese şekline kalp edilecek olurlarsa anonim şirketin «tasfiyesiz feshi ile» [56a] iştirâk payları da ortadan kalkacağıdan ve tâbi müesseselere tahsis edilen mallar mukabilinde plânçoya hiç bir şey derç edilemeyeceğinden normal bir plânçoda tediye edilmiş olan sermayenin sıfır rakamı ile gösterilmesi icap eder.

Bu neticenin gerek plânço gerekse alacaklılara karşılık teşkil edecek sermaye bakımından son derecede mahzurlu olduğu açıktır.

Anonim şirketlerin tasfiyesiz feshinde bu şirketlere ait borçlar da yeni kurulacak tâbi müesseselere kendiliğinden intikal ettiği halde [57], murakabe kanununun neşri anına kadar alakalı teşekküller tarafından doğrudan doğruya işletilen teşebbüsler hakkında mümasil bir hüküm mevcut değildir. Bunun için murakabe kanununun tadili ile açık kalan bazı mühim meseleler serian halledilmelidir.

bu mik tarı ve ne zaman verileceği kanunda tayin edilmiş olmadığından itibarî sermayenin bu kısmını teşekkülün Devlete karşı haiz olabileceği hakikî bir alacak mahiyetinde tavsif etmeğe imkân yoktur. Yalnız Ziraat Bankası Kanunu bir istisna teşkil eder (madde 55).

d. Hakikî durumun gerek plânçolarda, gerekse teşekküllerin yazı ve ilânlarında, idarecilerin resmî beyanatında nazarı itibare alınması lâzımdır. Plânçoya itibarî sermayenin derci doğru olmadığı gibi, tediye edilmemiş sermayenin aktif suttununa geçirilmesi de bir hatadır. Plânçoda yalnız tediye edilmiş olan sermaye gözükabilir.

[56]. Murakabe Kanununun 26 inci maddesinde, teşebbüslerin mahdut mesuliyetli müesseselere devri mecburî kılınmış olmasına rağmen, şimdîye kadar Anonim şirket şeklinde işletilen tâbi teşebbüslerin birer tâbi müessese şekline kalbi zarurî değildir. Çünkü Murakabe Kanununun 89 uncu maddesine göre, 26 inci madde mucibince kurulan müesseseler, hükümetin teklif ve umumî heyetin kararıyle hissedarların Türk olması ve hisse senetlerinin nama muharer bulunması şartıyla limited veya Anonim şirketi haline konulabilir. Bu maddenin vazzettiği şartlara göre şirket şeklinde idare edilen tâbi bir teşebbüs bundan sonra da aynı şekilde idare edilebilir.

[56a] Murakabe Kanununun muvakkat maddesinin (B) fıkrasına bakınız.

[57]. Anonim şirketin diğer bir şirket şekline kalbi hakkında, kitabımın ikinci cildinde, 285, 286 inci sahifelere bakınız.

Harcıl şeklin değişmesine rağmen, teşebbüse tahsis edilen mallar, tadilattan sonra da alacaklılara karşılık teşkil eder. Bu prensip Borçlar Kanununun 179, 180, ve Ticaret Kanununun 205-209 ve 261 inci maddelerinde ifadesini bulan kaidenin bir neticesidir. Bir Anonim şirket, tesis mahiyetini haiz bir müessese haline kalbedildiği hallerde de aynı prensipler cari olmalıdır. Murakabe Kanununun muvakkat maddesinin B bendinin ikinci cümlesinde, müessese haline icap eden şirketlerin müessese şekline inkılaplarında Ticaret Kanununun tasfiyeye ait hükümlerinin tatbik olunacağı sarahaten tasrih edilmiştir.

Yeni kurulacak tâbi müesseselere tahsis edilen mallar neticesinde alâkalı teşekkülün mameleki de azalacağından bu azalma nisbetinde borçlarının da tevzii ve tâbi müesseselere intikali keyfiyeti tanzim edilmelidir [58].

Mevcut anomin şirketlerde bugüne kadar doğrudan doğruya işletilen teşebbüslerin müessese şekline kalbi neticesinde sermayede tenakuz edecek miktar itibarı sermayeden de tenkis edilmeli ve bu hususa dair hususî hükümler vazedilmeli ve bu meyanda murakabe kanununun 39 uncu maddesi mucibince tâbi müesseselerin tekrar şirket şekline kalbi halinde hisse senetlerinin mülkiyeti ile bu tebeddülün plânçoya icra edeceği tesirler de tanzim edilmelidir [59].

Nihayet tâbi müesseselerin itibarı sermayesile filen tediyeye edilmiş olan sermaye arasındaki fark alâkalı teşekkülün munzam bir mesuliyetini intaç edeceğinden bu miktarın bir nevi teminat şeklinde teşekküle ait plânçoya derçi mecburî kılınmalıdır [60].

[58]. 57 numaralı atıfta izah edilen kaide, bir müessesenin müteaddit müesseselere ayrılması ve müteaddit müstakil müesseseler şeklinde idare edilmesi hallerinde de cari olmalıdır. Hususî Hukukta bir müessesenin müteaddit müstakil müesseselere tefriki ender tesadüf edilir bir hâdisedir. Hukuku düvelde bu nevi ayrımlara bilhassa hâkimiyetin değişmesinde tesadüf edilir.

[59]. Murakabe Kanununun 28 inci maddesi mucibince, tâbi müesseseye tahsis edilen sermayenin bilâhère tenkis edildiği hallerde de aynı kaide cari olmalıdır.

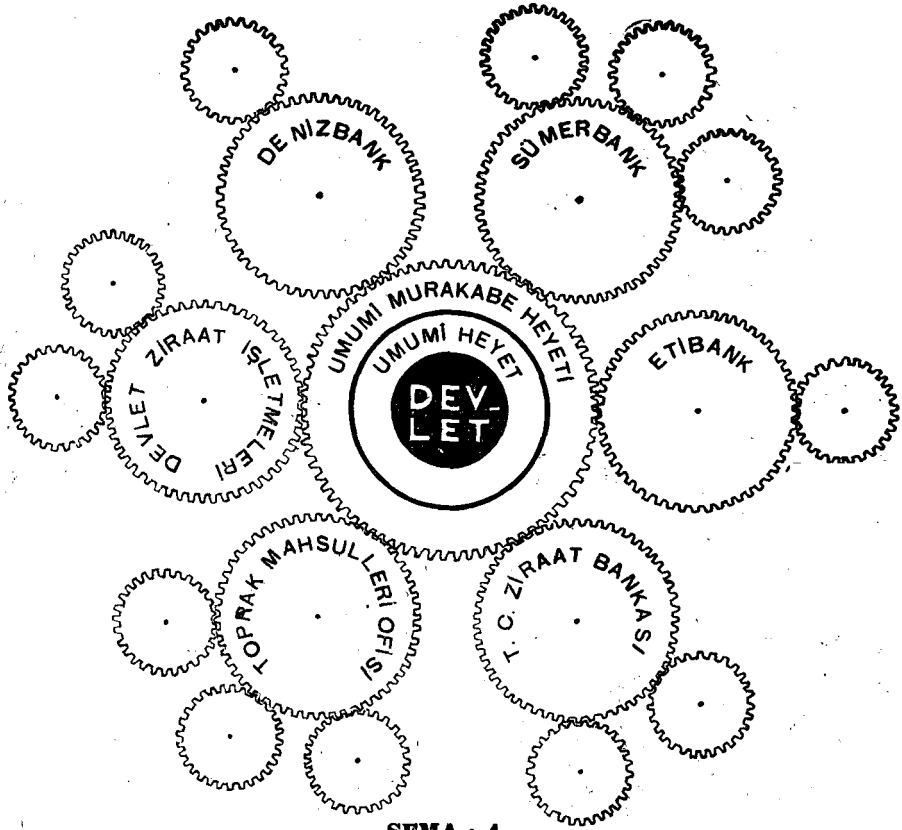
[60]. Hukukan müstakil fakat faaliyet bakımından gayri muhtar olan müteaddit teşebbüsleri ihtiva eden bir müessesenin, teşebbüslerin heyeti umumiyesine şamil olarak, yapacağı plânçonun mahiyeti gerek işletme iktisadında gerekse plânço hukukunda çok münakaşalıdır. Münakaşa, meselâ Almanya'da olduğu gibi, müteaddit şirketlerin, iştirâk yoluyla bir birlerine bağlanmış olmasından neşet etmektedir. Bilhassa mütetekabil finansman, alacak ve borçların, bir birlerine bağlı şirketlerin plânçolarına ne suretle geçirileceği hususunda itilâf edilememektedir. Tâbi ve metbu şirketlere, merkez ile şube arasındaki münasebetlerde cari olan prensipler mi tatbik edilecektir?

a. Şubeler, merkeze karşı, bilhassa *muhasebe ve hesaplama* işlerinde ve hukuk sahasında salâhiyettar mahkemenin ayrı bir mahkeme oluşunda tezahür eden bir nevi muhtariyeti haiz bulunmaktadır. (Hirsch, Ticaret Hukuku Dersleri, Cilt I No: 60 S. 68-70. Hirsch, Ticaret Hukuku, Cilt I Par. 15. S. 150-153).

Şubeler beyinde, ve şubelerle merkez arasında, mevcut olan mütetekabil "alacak," ve "borçlar," birbirlerini itfa ettiklerinden teşebbüsün plânçosunda gözükmezler.

Takas prensibinin, hukuken muhtar olmakla beraber her hangi bir bağ neticesinde birbirlerine tâbi kılınan teşebbüslerdeki münasebetlere de tatbik edilebilip edilemeyeceği keyfiyeti münakaşalıdır. Hâkim olan kanaate nazaran, ki bu kanaate ben de iştirâk ediyorum, böyle bir takasın icrasına hukuken imkân yoktur. Hâkim teşebbüsle tâbi teşebbüsler beyindeki rabıta ne kadar kuvvetli olursa olsun, tâbi teşebbüslerin hukukî muhtariyeti bakı kaldığı ve her biri müstakilen iflâsa tâbi tutulduğu cihetle, metbu teşebbüsle tâbi teşebbüsler arasında ve tâbi teşebbüsler beyinde hakikî bir alacaklılık ve borçluluk münasebeti mevcuttur. Tâbi müessese metbu

TÜRK SİSTEMİNDE İDARE MEKANİZMASI

ŞEMA : 4

müesseseye mal satmış ise tâbi müessesenin metbu müesseseye karşı, bir semen talebi, metbu müessese tâbi müesseseye bir ödünç vermiş ise metbu müessesenin tâbi müesseseye karşı bir alacağı, doğmuş olur. Bundan dolayı alacak ve borçların, müesseseler arasında bir hâkimiyet ve tabiyet rabitası mevcut değilmiş gibi, hesaba geçirilmesi lazımdır. Bununla beraber, tâbi ve metbu müesseselerin plânçolarında yekdiğerlerine karşı haiz oldukları alacakların üçüncü şahıslara karşı haiz oldukları alacaklardan ve deruhte ettikleri borçlardan ayrı olarak plânçoğa derci üçüncü şahısların himayesi için daha faidelidir. Tâbi ve metbu müesseseler beyindeki alacak ve borçlar ayrı olarak plânçoğa darc edilecek olurlarsa, hem bunlar beyindeki hukuki münasebet plânçoda tēbellür etmiş hem de tâbi müessese ile metbu müessese arasındaki iktisadi bağıllık ortaya çıkmış olur. Bu şekilde yapılacak bir plânçoñnu menfaatlar vaziyetine daha uygun geldiği kanaatindeyim.

b. Şubenin finansmanına gelince, şubeye muayyen bir sermaye tahsis edilmiş ve her şube kendi işletmesi için hususi bir işletme plânçosu tanzim etmişse, merkezin kendi işletme plânçosunda, şubelere tahsis ettiği sermayeyi bir aktif olarak göstermeğe mecbur olmadığı kabul edilmektedir. Fakat merkezin esas sermayenin he-

(4) ve (5) numaralı şemalarda görülen muhtelif müesseseler bey-
nindeki rabita malî sahada değil *i d a r î* sahadadır.

İdarî organizasyonda, konferansının başlangıcında işaret ettiğim
veçhile merkezîyet prensipi caridir. Demin izah ettiğim gibi burada-

yeti umumiyesini de işletme plânçosuna derc etmesi icap etmez. Şubelere tahsis edi-
len mallar tenzil edildikten sonra esas sermayenin yalnız mütebaki kısmını plânço-
nun pasif sütununa dercetmesi kâfidir. Münferit işletme plânçolarının birleştirilme-
sinden bütün müessesenin plânçosu istihraç edilebilir. Demek oluyor ki şubeye tah-
sis edilen sermaye artırılmışsa bu artırma, merkez veya diğer şube sermayelerinin
eksilmesi suretiyle tezahür edecektir.

Bu fikir, metbu ve tabi müesseseler beynindeki münasebetê tatbik edilecek
olursa, aşağıdaki vaziyet hasıl olur.

Bir anonim şirket kendi sermayesi ile tabi bir şirket vücuda getirmişse, taah-
hüd ettiği hisse senetlerinin mukabil bedellerini plançanın aktif kısmına dercet-
mesi icap eder. Fakat buna mukabil sermayenin bir kısmı tabi şirkete intikal ve ta-
bi şirketin esas sermayesini teşkil ettiğinden ve bu suretle tabi şirket plançosunda
gözükeğinden, metbu şirketin, plançosunda, esas sermayesini veya ihtiyat akçası-
nı tabi şirkete tahsis ettiği sermaye nisbetinde tenzil etmesine müsaade edilmelidir.
Bu fikri bir şema dahilinde göstermemiz icap ederse plançonun aşağıdaki şekilde
olması lâzım gelir.

I. Tabi şirket tesis edilmeden evvel *metbu şirketin plançosu.*

A K T İ F	P A S İ F
Banka hesabı 1 000 000 .—	Esas sermaye 1 000 000 .—

II. Tabi şirket tesis edildikten sonra *metbu şirketin plançosu.*

A K T İ F	P A S İ F
Banka hesabı 500 000 .—	Esas sermaye 1 000 000 .—
Tabi şirketin hisse senetleri	Esas sermaye — den tabi şir — kete tahsis edilen kısım 500 000 .—
<hr/>	<hr/>
500 000 .—	500 000 .—

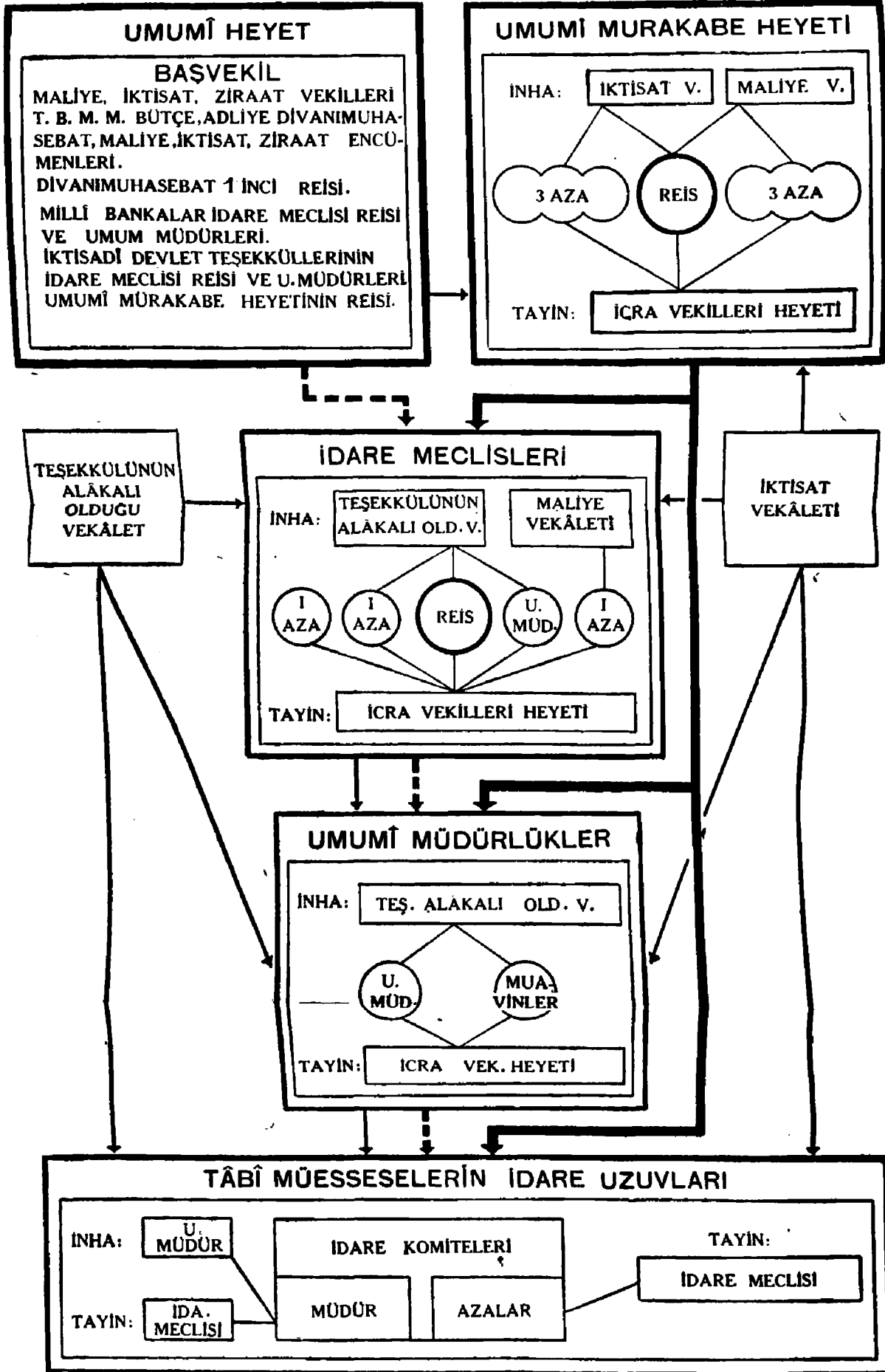
III. *Tabi şirketin açılış plançosu.*

A K T İ F	P A S İ F
Banka hesabı 500 000 .—	Esas sermaye 500 000 .—

Tabi ve metbu şirket plançoları birleştirilecek olurlarsa konzernin hakiki va-
zîyeti derhal tezahür eder.

Fakat meri hukuka göre bu usulün tatbiki caiz değildir. Metbu ve tabi mü-
essesese müstakil birer hükmi şahıs olduklarından, her birinin ayrı ayrı olarak mev-
zu planço kaidelerine riayet etmeleri icap eder. Metbu şirketin mülkiyetinde bulu-
nan hisse senetleri bir kıymet ifade ettiklerinden metbu şirket plançosunun aktif
kısmına derc edilmelidirler. Diğer taraftan sermayenin heyeti umumiyesi de bilanço-
nun pasif kısmına geçirilmelidir. İştirak paylarının aktif olarak gösterilmemesi hak-
lı görülse de, plançada esas sermayeden tenzil kanunen caiz değildir. Demek olu-

İKTİSADİ DEVLET TEŞEKKÜLLERİNİN İDARE VE MURAKEBE UZUVLARI

--- DİREKSİYON — KONTROL

ki teşkilât bir tesis organizasyondan başka bir şey değildir. Uzuvarın salâhiyetleri ile vazifeleri yalnız idare ve murakabe sahasına müteallik olup tesisin gayesi ile muayyendir. Hiç bir uzuv, hattâ Umumi Heyet, kanunla tesbit edilen gayeyi tebdile salâhiyettar de-

yorki bir taraftan kanunî hükümlere uygun gelen diğer taraftan müesseseler beyninde deki iktisadî bağığı ifade edebilen bir yol bulunmalıdır.

Metbu şirket esas sermayesini, nizamnamede tesbit edilen miktar dairesinde, plançoaya pasif kısmına, kendi mülkiyetinde bulunan iştirâk paylarını, bunların tâbi şirkete ait olduklarını sureti mahsusada tasrih ederek, iştirâ fiatlarıyla, ve hakiki kıymetleri iştirâ fiatlarından düne ise bu fiatla, plançonun aktif kısmına derceder. İştirâk paylarının, yani tâbi şirkete ait hisse senetlerinin, diğer kıymetli evrak ile birlikte bir tek kalem dahilinde bilançoaya geçirilmesi doğru olamaz. İştirâk paylarının ayrı bir madde halinde gözükmesi lâzımdır. Bu tarzda hareket edilmekle hem kanunî hükümlere riayet edilmiş hem de iktisadî bağıllık ifade edilmiş olur. Çünkü metbu şirketle tâbi şirket plançolarını tedkik eden bir şahıs tâbi şirkete tahsis edilen sermayenin metbu şirket tarafından verildiğini derhal anlayabilir.

c. İktisadî teşekküllerle bunlara tâbi müesseseler beynindeki münasebette müteakabil finansman meseleleri bir müşkilât arz etmez. Yukarıda verilen izahattan anlaşılacağı vechile, metbu teşekkül ile tâbi müesseseler beyninde malî bir rabita mevcut olmadığından, bilâkis tâbi müesseselere tahsis edilen mallar ivazsız olarak bunların mülkiyetine intikal ettiğinden, metbu teşekküllerin sermayelerinden tâbi müesseselere akan kısım, ya zarar olarak aktif sütununda gösterilmeli, veyahut da, - ki bu tarzı halin menfaatlar vaziyetine daha uygun geldiği kanaatındayım - pasif sütununda esas sermayeden tenzil edilmelidir.

Müteakabil alacak ve borçlar, yukarıda (a) fıkralı bahiste gösterildiği vechile, bilançoaya dere edilebilir. Alacak ve borçların takas edilmesi mevzuubahıs olamaz. Metbu teşekküllerin tâbi müesseselerdeki alacak ve borçları, üçüncü şahıslardaki alacak ve borçları gibi plançoaya geçirilmelidir. Yalnız bunların ayrı olarak gösterilmesi icap eder.

d. Murakabe Kanununun 6,22,38 ve 46 ıncı maddelerinden teşekkülle tâbi müesseseler beynindeki münasebette hangi planço usulünün tatbik edileceği anlaşılmaktadır Kanaatıma göre vazii kanun her müessesenin ayrı bir planço tanzim etmesini arzu etmiştir. Münferid işletme plançolarına (c) de izahına çalışılan kaide ler tatbik edilebilir. İşletme plançoları haricinde umumi bir plançonun tanzimi istenmişse aşağıdaki esaslar dairesinde tanzim edilmesi icap eder :

Umumi bir plançonun tanziminde, müteaddit şubelere malik bir müessese hakkında cari hükümler buraya da tatbik edilebilir. Umumi veya tek parço fikri teşekkülle tâbi teşebbüslerin bir iktisadî vahdet teşkil ettikleri esasına istinad ettiği cihetle, münferit işletme plançolarında ayrı ayrı gösterilen alacak ve borçların umumi plançoaya birbirleriyle takas edildikten sonra dercedilmeleri lâzımgelir. Umumi planço, metbu ve tâbi müesseselerin işletme plançolarında münferit muhtelif kalemler cem edilerek tanzim edilecek olursa, Sümer, Eti Bank gibi "konzernlerin, hakiki vaziyeti anlaşılmsı olamaz. Metbu teşekkülün tâbi teşebbüslerdeki alacaklarının yekünü, tâbi teşebbüslerin metbu teşekküldeki borçlarının yekünuna teka-bül ettiğinden alacak ve borçlar birbirlerini itfa etmiş olurlar. Bunların takas edile-rak umumi plançodan hariç tutulmaları icap eder. Aksi takdirde planço rakamları ikti-sadî durum hilâfına artırılmış ve hakiki vaziyete uymıyan bir faaliyet gösterilmiş olur.

e. Plançoların tanziminde aşağıdaki kaidelere riayet edilmelidir.;

gildir [61] Muhtelif organlar kendilerine kanunen tevcih edilen vazifeleri diğcr bir organa nakil edemeyecekleri gibi bu vazifelerin hududu haricinde muamele ifasına da salâhiyettar degildirler. Umumî Heyet hariç, diğcr bütün uzuvlar bu vazifelerin ifasında basiret-

I. Gerek teşekküller, gerekse tâbi müesseseler ayrı ayrı işletme plânçoları tanzim edeceklerdir.

1. Tâbi müessese, alâkalı teşekkülce ittihaz edilen karar mucibince kendine tahsis edilen sermaye yekûnunu plânçosunun pasif sütununa, bu sermayenin henüz tediye edilmemiş olan kısmını, teşekküle karşı hakikî bir alacak gibi, plânçosunun aktif sütununa dercedecektir.

Teşekkülün işletme plânçosunda, tâbi müesseselere tahsis edilen sermaye, teşekkül sermayesinden tenzil edilerek pasif sütununa geçirilir. Tenzil edilen sermaye, tediye edildiğine veya edilmediğine göre iki kalemde gösterilmelidir.

2. Münferid işletme plânçolarında teşekkülün tâbi müesseselerde, ve tâbi müesseselerin teşekküldeki alacak ve borçları, teşekkül ve tâbi müesseselerin üçüncü şahıslardaki alacak ve borçlarından ayrı olarak irae edilmelidir.

II. Teşekkül ve tâbi müesseselerin tanzim ettikleri münferid işletme plânçolarından maada bir de "konzernin", umumî vaziyeti gösterir bir plânço tanzim edilir.

1. Umumî plânçonun pasif sütununa, ve rakamlar hanesinin üstüne, teşekkülün kanunî ve itibarî sermayesi dercedilir. İtibarî sermayenin henüz tediye edilmemiş olan kısmı bu rakamdan tenzil edilir. Her iki rakam arasındaki fark teşekkülün hakikaten *tediye edilmiş olan* sermaye yekûnunu gösterir. Bu rakamdan tâbi müesseselere tahsis edilen sermaye yekûnu tenzil edilir. Bu suretle elde edilen rakam teşekkülün *hakiki* sermaye miktarını gösterir. Plânço hanesine *yalnız bu rakam* dercedilir.

Bu rakamın altına, tediye edilip edilmedikleri nazari itibare alınmaksızın, tâbi müesseselere tahsis edilen esas sermaye yekûnleri geçirilir. Nihayet teşekkül ve tâbi müesseselerin ihtiyaç akçaları da plânçonun pasif sütununa dercedilir. Plânçonun bu tarzda tanzimi ile konzernin sermaye ve ihtiyat akçaları açık bir surette gösterilmiş olur.

2. Teşekkülün tâbi müesseselerde ve tâbi müesseselerin teşekküldeki alacak ve borçları birbirlerini itfa ettiklerinden umumî plânçoya dercedilemezler.

3. Münferid işletme plânçolarında mevcut olan diğcr aktif ve pasifler nevi ve ciheti nesnetlerine göre birleştirildikten sonra ayrı ayrı umumî plânçonun pasif veya aktif kısmına geçirilirler.

[61] Bu meyanda, teşekkül ve tâbi müesseselerde, tesis gayesinin bilâhcre tadil edilebilip edilemeyeceği ve ne gibi şerait tahtında tadil edilebileceği keyfiyeti büyük bir ehemmiyeti haizdir.

a. Tâbi teşebbüslerde teşebbüs organizasyon ve gayesinin tadil edilebilip edilemeyeceği Murakabe Kanununun 28 inci maddesinden istihraç edilebilir. Bu maddeye göre 26 inci madde mucibince kurulan müesseselere ait kararlar, mevzularında, bilâhcre yapılması icap eden tadil muameleleri de, alâkalı teşekkül idare meclisi tarafından ittihaz, İktisat Vekâleti tarafından tasdik edilecek yeni kararlarla icra edilir. Bu kararların Ticaret Sicilline kayıt ve ilânı mecburidir.

Ancak sermayenin tenkisi hakkında ittihaz ve tasdik edilen kararlar, ticaret sicillinde kayıt ve ilândan itibaren bir sene sonra tatbik edilebilir.

b. Yukarıda verilen izahata binaen, münferid teşekküllerin tesis kanunları tesis senedi mahiyetinde telâkki edilmelidirler. Kanunu Medeninin 78 ve 79 uncu maddelerine göre, İcra Vekilleri Heyeti, teftiş makamının teklifi üzerine, tesis idare hey-

li ve tedbirli bir tacir gibi [62] harekete mecbur ve buna aykırı hareketlerinden mesuldurler ve bazı suçlardan dolayı Devlet memur-

tinin tahriri mütalâasını aldıktan sonra, malların muhafaza ve gayenin idamesi için katı bir zaruret bulunduğu takdirde tesisin teşkilâtını tebdil edebilir. Tesisdeki gayenin mahiyet ve şümulü, tesis ile tesis edenin arzusu arasındaki tevafuku, açıktan açığa izale edecek derecede tebeddül etmiş olursa, İcra Vekilleri Heyeti, teftiş makamının teklifi üzerine, tesis idare heyetinin tahriri mütalâasını aldıktan sonra gayesini tebdil edebilir. Tesis gayesini tehlikeye koyan vezaif ve şeraitin ilga veya tebdili aynı hükümlere tabidir. İmdi, bu hükümlerde aranılan şartlar tahakkuk ettiği takdirde, İcra Vekilleri Heyeti, bir kanun ısdarına lüzum olmaksızın, teşekküllerin organizasyon ve gayesini tebdil edebilir mi? Bence bu suale menfi cevap vermek lâzımdır. Çünkü, muhtelif teşekküllerin tesis kanunları, tesis senedi mahiyetinde tavsif edilseler de, tesis kanunlarının Kanunu Medenin 74 üncü maddesinde derpiş ettiği şekil dairesinde tanzim edilmedikleri, bir kanun şeklinde ısdar edildikleri gözden kaçırılmamalıdır. Bir kanun ise ancak ikinci bir kanun ile tadil edilebilir. İcra Vekilleri Heyetinin tesis gaye ve teşkilâtını tebdil salâhiyeti, tesis senedinin Kanunu Medenin 74 üncü maddedeki şekil dahilinde tanzim edildiği ballere şamil-dir. Diğer bir ifade ile, hukukî bir hâdisenin ilmi tavsifi, ilmi tavsifin matuf olduğu gaye ile tahdid edilen çerçeveye haricine çıkmaz. Demek oluyor ki 'teşekkül organizasyon ve gayesinin tebdili için behemahal bir kanuna ihtiyaç vardır.

[62] Murakabe Kanununun 43 üncü maddesinin birinci fıkrasındaki hüküm açık değildir.

a. Bu maddede tadat edilen şahısları tüccar olarak tavsif etmeğe imkân yoktur. Bunları, bir hizmet veya vekâlet akdına binaen, hizmet görmeye taahhüd eden birer memur mahiyetinde tavsif etmek icap eder. Vazifelerini ifa ederken basiretkâr bir tacir gibi hareket etmeleri talep edilmektedir.

b. Basiretkâr bir tacire terettüp eden ihtimam ve itina derecesinden ne anlaşılır? "Ticaret Hukukunda mahdut mesuliyet, adli konferansında tacire terettüp eden ihtimam derecesi hakkında aşağıdaki izahatı vermiştim.

"Ticaret Kanununun 644 üncü maddesi mucibince bir taahhüdü ticarinin ifasında müteahhidin basiretkâr bir tacir gibi hareket etmesi lâzımdır. Hâkim bu madde vasıtasıyla ticarî borcu ifa eden kimsenin mesuliyet derecesini takdir ederek tayin edecektir. Hâkim olan nazariyeye göre bir kimsenin ihmal teseyyüp veya tebirdsizlikle hareket edip etmediğini tesbit için faaliyette bulunan kimseye terettüp eden ihtimam derecesini, objektif bakımlara göre tayin etmeliyiz. Buna rağmen mesuliyetin vüs'atı takdir edilirken işin tipik ve hususî mahiyeti de göz önünde tutulmalıdır. Bir doktorun dikkatsizlikle hareket edip etmediğini tayin edebilmek için, ölçü olarak bir doktorun normal olarak göstereceği ihtimam kabul edilmelidir. Bir bakkala terettüp eden ihimam derecesi ise normal bir bakkalı o meslek için ihtiyacı olan mesleki vukufa, malûmata kezalik istidat ve evsafa göre tayin olunur. Ticarî bir taahhüdün ifasına gelince borçlu, borcunu basiretkâr bir tacirin ihtimamı ile ifaya mecburdur. Basiretkâr bir tacirin ihtimamı derecesi bütün hallerde aynı olmayıp hususî, tipik, vaziyetlere göre değişir. Küçük tacire terettüp eden ihtimamın derecesi büyük tacirinkinden daha azdır. Bir fabrikatörün bilmesi lâzım gelen hususlar bir ithalâtçının bilmesi lâzım gelen hususattan ayrıdır. Basiretkâr bir tacirin ihtimamı demek oluyor ki aynı branşa mensup bir tüccardan vasatî bir ölçünün tatbikinde, beklenen ihtimamdır."

C. Murakabe Kanununun 43 üncü maddesinde tadat edilen şahıslara terettüp

ları gibi ceza görürler [63].

İktisadî Devlet Teşekküllerinin salâhiyetli idare ve murakabe uzuvları şunlardır: *Umumî Heyet, Umumî Murakabe Heyeti, İdare Meclisleri ve Umumî Müdürlükler.*

(5) numaralı şemadan anlaşılacağı veçhile *Umumî Heyet* Başvekilin reisliği altında Maliye, İktisat ve Ziraat vekilleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi muhtelif encümenlerinin reis ve reis vekilleri ile bu encümenlerin kendi âzası arasından seçecekleri beşer zattan ve Divanı Muhasebat birinci reisinden ve *Umumî Murakabe Heyeti*

eden ihtimam derecesi hangi esaslara göre tayin edilecektir? Bir Anonim şirketin meclisi idare âzalarına veya direktörlerine terettüp eden ihtimam derecesine göre mi yoksa bir vekile veya bir memura terettüp eden ihmam derecesine göre mi? (Geçen eser, S. 10-11 bakınız).

d. Vazîf Kanununun maksadı, mevzuubahs şahısların vazifelerini ifa ederken âzamî ihtimam göstermelerine matuf olsa gerektir. Bundan dolayı Murakabe Kanununun 48 üncü maddesi Borçlar Kanununun 321 inci maddesine atıf yapılmış gibi tefsir edilmelidir. Borçlar Kanununun 321 inci maddesine göre, işçi taahhüt ettiği şeyi ihtimamla ifaya mecburdur. Kasd veya ihmâl ve dikkatsizlikle iş sahibine irae ettiği zararları mesuldur. İşçiyâ terettüp eden ihtimam derecesi akde göre tayin olunur, ve işçinin o iş için muktazî olup iş sahibinin malûmu olan veya olması icap eden malûmatı derecesi ve mesleki vukufu kezalik istidat ve evsafı gözetilir. Mesuliyet bu maddenin vazettiği kıstasa binaen tayin edilecek olursa, muhtelif memur kategorilerine terettüp eden ihtimam derecesini de tesbit etmek mümkün olur. Çünkü bir muhasebecinin, bir direktör veya bir meclisi idare âzası derecesinde ihtimam göstermesini talep etmek doğru olmaz.

[63]. Mürakabe Kanununun 43 üncü maddesinin 2 inci fıkrası Denizbank kanununun 14 üncü ve Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kanununun 12 inci maddelerile mukayese edilecek olursa vazedilen hükümler arasında ahenk olmadığı görülür:

Murakabe Kanununun 43 üncü maddesinin 2 inci fıkrası :	Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu hakkında kanunun 12 inci maddesi:
Bu teşekküllerle müesseselerin paraları ve para hükmündeki evrak ve senetleri vesair malları aleyhine ve planço, zabıtname rapor ve diğer her nevi evrak ve defterleri ve vesikaları üzerinde suç işliyen umumî murakabe heyeti, idare meclisi veya idare komitesi reis ve âzaları ile umum müdür ve muavinleri-vesair memur ve müstahdemleri bu suçlardan dolayı devlet memurları hakkında tatbik edilen cezayı görürler.	Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumunun malları Devlet malıdır. Bunları çalışanlar, ihtilâs edenler, zimmetine geçirenler veya her ne suretle olursa olsun suiistimal edenler Devlet malları hakkında ika olunan bu gibi suçlara müterettip cezalara tâbidir.
	Denizbank Kanununun 14 üncü maddesi
	Denizbanka ait mallar Devlet malıdır. Bunları çalışanlar ilah

Murakabe Kanununun 43 üncü maddesi daha sümüllü olduğundan bu madde ile zikri geçen kanunlardaki hükümlerin ilga edildiği kabul edilmelidir.

reisi ile murakabe kanununun hükümlerine tâbi teşekküllerle sermayeleri bir milyon Türk lirasından fazla olan Millî Bankalarının idare meclisi reisi ve umum müdürlerinden terekkep'eder [64].

Umumî Heyet, murakabe kanunu hükümlerine tâbi her teşekkülle ait umumî faaliyeti tertip ve tanzim ve Umumî Murakabe Heyetinin mesaisini ve her teşekkülün plânçosile kâr ve zarar hesaplarını tetkik ve tasdik etmek salâhiyetini haizdir. Plânçolarla kâr ve zarar hesaplarının Umumî Heyet tarafından tasdiki idare meclislerinin o sene için ibrasını tazammun eder [65], [66].

Umumî Murakabe Heyeti Başvekâlete bağlıdır. Umumî Murakabe Heyetinin azası İktisat ve Maliye Vekâletinin inhası üzerine İcra Vekilleri Heyetince tayin edilecek bir reis ve altı âzadan terekkep'eder. [67]

[64]. Teşekkülün meclisi idare reisile umum müdürlerinin Umumî Heyet âzaları meyanında tadad edilmiş olmaları calibi dikkattir. Umumî Heyet teşekküllerin idare işlerini kontrol ve plânçolarını tasdik etmek salâhiyetini haiz olduğundan ve plânçonun tasdiki idare meclisi âzaların ibrasını mucip olduğundan bu salâhiyetleri şahsında tophyan bir makama kontrola tâbi olacak kimselerin dahil bulunması bir takım ihtilâflar tevilit edebilir. Bu ihtilâfların önüne geçmek için vâzî kanun Murakabe Kanununun 5 inci maddesinde teşekküllerin idare meclisi reisi ve umum müdürlerinin mensup oldukları teşekkülleri alâkalandıran işlerde rey veremeyeceklerini tasrih etmiştir.

[65] Murakabe Kanununun 24 üncü maddesi mucibince plânçolarla kâr ve zarar hesaplarının ve bu husustaki bütün raporların en geç haziran ayı ibtidasında umumî heyete verilmiş ve bu heyetin âzasına dağıtılmış olması lâzımdır. Umumî Heyet, en geç ikinci teşrin sonuna kadar toplanarak tedkikata başlar.

[66] Heyeti umumiye âzalarına bir ücret ita edilmemektedir. Vazifelerinin vüsat ve şümülî kanunla muayyendir. Kendilerine terettüp eden ühtimam derecesi Murakabe Kanununda tayin edilmiş olmakla beraber, heyeti umumiyedeki âzalıklarının intac eden esas memuriyetlerinde gözterecekleri ihtimamı heyeti umumiye âzalığında da göstermeleri icap eder. Çünkü heyeti umumiyedeki âzalık şahsa değil makama merbuttur. Bu makamı işgal eden şahıs aynı zamanda heyeti umumiye âzasıdır.

Buna rağmen heyeti umumiye resmî bir makam ve müstakil bir hükmi şahıs olarak tavsif etmeğe imkân yoktur. Heyeti umumiye birbirinden ayrı altı müstakil müessesenin müşterek ve en yüksek organıdır. Murakabe Kanununda hususî hükümler mevcut olmadıkca, heyeti umumiye ile âzalarının hukuki durumu münasıl bir tesis organı için cari olacak kaidelere göre tayin edilir.

Heyeti umumiye iç münasebeti tanzim ile mükellef dahilî bir uzuv mahiyetindedir. Kararları teşekkül ve tâbi müesseselerin yalnız dahilî faaliyetine tesir eder.

Heyeti Umumiyenin bu müesseseleri temsile salâhiyeti olmadığı gibi harice karşı da bir gûna fonksiyonu yoktur.

Hukuki tasarrufları veya diğer her hangi fiilleri teşekkül ve tâbi müesseseleri ilzam edemediğinden Karunu Medeninin 48 inci maddesi heyeti umumiye âzalarının haksız fiillerine kabilli tatbik değildir.

[67]. Murakabe Kanununun 9 uncu maddesi mucibince Umumî Murakabe Heyetinin reis ve âzası yüksek tahsil görmüş, sınaî veya ticari işlerde veya banka tek-

İktisadî Devlet Teşekküllerile tâbi müesseseler idarî, malî ve teknik bakımından Umumî Murakabe Heyetinin daimî nezaret ve murakabesi altında bulunurlar. Umumî Murakabe Heyetinin vazifesi bu teşekküllerle bunlara her hangi bir surette bağlı olan bütün müesseselerin [68] idare şekil ve tarzlarını, ve gayelerine ve iktisadî,

niğinde mütehasıs ve bu kanunun kendilerine yüklediği vazifeleri hakkile başarmıya muktedir kimselerden olmak üzere Maliye ve İktisad Vekâletlerinin göstereceği müsavi adette namzetler arasından İcra Vekilleri Heyetince tayin olunur. Umumî Murakabe Heyeti âzalığına ecnebî tayin olunabilir. Ecnebilerin istihdam müddetleri ve kendilerine verilecek ücretler mukavelelerine tabidir.

Murakabe Kanununun 45 inci maddesi mucibince Umumî Murakabe Heyeti reis ve azasile bürosunda çalışanların bütün memur ve müstahdemleri başka hiç bir işle meşgul olamazlar. Yüksek mekteplerde profesörlük ve teşekküllerle müesseseler tarafından açılacak kurslarda öğretilenlik bu maddede yazılı memnuiyet hükümünden müstesnadır.

[68]. Umumî murakabe heyetine verilen murakabe salâhiyetinin, Murakabe Kanununun 26 inci maddesi ahkâmına girmiyen müesseselere şamil olup olmadığı kanunun 10 uncu maddesinden açıkca anlaşılammaktadır.

a. Murakabe Kanununun 41. inci maddesi mucibince, sermayesinin en az yarısı bu kanuna tâbi teşekküllere aid bulunan şirketlerin bilançolarını tanzimi ve murakabesi bu kanun hükümlerine tabidir.

Demek oluyor ki sermayesinin yarısı iktisadî teşekküllere ait bulunan şirketlerin umumî murakabe heyetinin kontrolüne tâbi olduklarında şüpheye mahal yoktur. Bununla beraber murakabe yalnız bu şirketlerin plânçolarına şamildir. Murakabe heyetinin işletme ve idare üzerinde daimî bir murakabe icrasına salâhiyeti yoktur.

b. Bir teşekkülün anonim şirketteki iştirak payı % 51 den noksan olmakla beraber, diğer teşekküllerin iştirakile bu nisbet % 51 i aşacak olursa bu halde de Murakabe Kanununun 41 inci maddesinde ifadesini bulan kaide cari midir.? Meselâ Sümerbank % 35, Etibank % 30 ile ve İş Bankası % 35 ile bir şirkete iştirak etmişlerse, böyle bir şirkete Murakabe Kanununun 41. inci maddesi kabili tatbik midir.? Şirket sermayesinin % 65 i iki İktisadî Devlet Teşekkülüne ait olduğundan bu suale müsbet cevap vermek lâzımdır. Bu netice kanunun ruhuna da uygun gelmektedir.

c. Ziraat Bankası Kanununun 25 ve Bankalar Kanununun 42 inci maddeleri mucibince İstanbul Emniyet Sandığı T. C. Ziraat Bankasına bağlı hükmi şahsiyeti haiz ve mezkûr bankanın murakabesine tâbi bir müessesedir. Ziraat Bankası ile Emniyet Sandığının kabul edecekleri tasarruf mevduatı yekünü bu iki müessesenin sermaye ve ihtiyat akçaları mecmuuna göre hesap edilir ve her ikisi mevduat kabulü bakımından bir banka addolunur.

Murakabe heyetinin Ziraat Bankası üzerin deicra ettiği murakabeye Ziraat Bankasının Emniyet Sandığına müteallik muameleleri dahil olduğundan bu heyetin Emniyet Sandığını da murakabe edebileceği kabul edilmelidir. Muayyen hususlarda her iki müessese bir küll addedildiğinden murakabe salâhiyeti yalnız Ziraat Bankasına tahdid edilecek olursa Ziraat Bankasının muameleleri tam bir surette tedkik edilemez. Nihayet murakabe hususunda Emniyet Sandığının vaziyeti tabi müesseselerin vaziyetine müşabih olduğundan murakabe heyetinin bu müesseseyi de doğrudan doğruya murakabe edebilmesi lâzımdır.

d. Ziraat Bankası Kanununun 24 üncü maddesi mucibince 2834 ve 2836 numara-

ticari ve sınıf esas ve icaplara uygun ve verimli ve rasyonel işleyip işlemediklerini tetkik, tahlil ve murakabe etmek ve buna dair raporları ile teşekküllerle müesseselerin bütün muamele ve hesapları üzerinde yapmış olduğu tetkiklerin neticelerini İktisat Vekâleti ile alakalı Vekâlete vermektir [69],[70].

ralı kanunların hükümlerine göre kurulmuş ve kurulacak tarım kredi ve satış kooperatifleriyle birlikleri T. C. Ziraat Bankasının kontrol ve murakabesi altındadırlar.

Ziraat Bankası kooperatiflerin merkez Bankası sıfatıyla bütün tarım satış ve kredi kooperatiflerine yardım ve bunları finanse edeceğinden ve bu finansman ekseriyetle Devlet bütcesinden yapıldığından, Ziraat Bankası ile Tarım Kredi kooperatifleri arasındaki münasebet Sümerbank ile bu Bankaya tâbi müesseseler arasındaki münasebete müşabihdir. Umumi murakabe heyeti sermayesi Devlet tarafından verilen bütün müesseselerin merkezi bir kontrol makamı mahiyetinde olduğundan ve Ziraat Bankasının esaslı bir murakabesi aynı zamanda kooperatiflerin de murakabesi istilzam ettiğinden, murakabe heyetinin bunları da kontrol edebileceği kanaatındayım. Neşir edilecek nizamnameye bu noktanın tanzimi şayanı tavsiyedir.

[69] Murakabe Kanununun 12 inci maddesi mucibince İktisat Vekâleti ile alakadar vekâlet, bu kanun hükümlerine tâbi herhangi bir teşekkül ile kurulacak tâbi müesseselere ait muayyen işlere dair Umumi Murakabe Heyetinden, mütalâa sorabileceği gibi lüzüm göreceği hususların tetkikini de her zaman isteyebilir.

Murakabe Kanununun 24 üncü maddesi mucibince Umumi Murakabe Heyeti kendisine tevdi olunan plânçolarla kâr ve zarar hesaplarını teşekküllerle müesseselerin bütün muameleleri ve hesapları üzerinde yapmış olduğu tetkiklerin neticeleriyle karşılaştırılmak suretiler bunların tahlilini ihtiva eden müdellel bir rapor hazırlar. Bu rapor ve plânçolarla kâr ve zarar hesapları, her teşekkülün başlıca faaliyet safhalarını gösterecek şekilde kendi idare meclisi tarafından hazırlanacak diğer bir raporla birlikte, İktisat Vekâletine ve alakalı vekâlete gönderilir.

70] Umumi murakabe heyetine verilen vazifelerin bir reis ile altı âza tarafından ifası mümkün değildir. Bu imkânsızlığı gören kanun vâzifi murakabe kanununun 8 ve 45 inci maddelerinde hususî hükümler sevk etmiştir. Murakabe kanununun bu maddelerinden umumi murakabe heyetle azâlarının hukukî durumunu istihrac etmek mümkündür.

Umumi murakabe heyetini de resmî bir makam veya hükmi bir şahıs olarak tavsif etmeğe imkân yoktur. Umumi murakabe heyeti, heyeti umumiye gibi, birbirinden ayrı altı müstakil teşekkül ve bu teşekküllere tâbi müesseselerin müşterek ve kanunî murakabe organıdır. Murakabe Kanununda hususî hükümler mevcut olmadıkça, murakabe heyetiyle azâlarının hukukî durumu mümasil bir tesis organı için cari olacak hükümlere göre tayin edilir.

Umumi murakabe heyeti de yalnız iç münasebeti tanzim ile mükellef dahili bir uzuv mahiyetindedir. Murakabe heyeti teşekkülleri temsile veya idareye salâhiyetdar değildir. Keza harice karşı da hiç bir fonksiyonu yoktur. Hukukî tasarrufları veya herhangi bir fillî teşekkül ve tâbi teşebbüsleri ilzam edemediğinden Kanunu Medeninin 48 inci maddesi murakabe heyeti azâlarının haksız fiillerine kabilî tatbik değildir.

Murakabe Kanununun 43 üncü maddesine göre vazifelerinin ifasında basiretli ve tedbirli bir tacir gibi harekete mecbur ve buna aykırı hareketlerinden hukukan mesuldurlar. Fakat vazifelerinin ifasında umumi murakabe heyeti üçüncü şahısları,

Umumî Heyetle Umumî Murakabe Heyeti, İktisadî Devlet Teşekküllerinin ve bunlara tâbi müesseselerin *müsterek* bir uzvu mahiyetinde oldukları halde İdare Meclisleri ve Umumî Müdürlükler yalnız riyaset ettikleri İktisadî Devlet Teşekkülünün organlarıdır.

İdare Meclisi her teşekkülün alâkadar olduğu Vekâlet ile Maliye Vekâletinin inhası üzerine İcra Vekilleri Heyetince tayin edilen bir reis bir umum müdür ve üç âzadan tereküp eder [71]. Bunların vazifesi kendi teşekküllerini hususî kanunlara göre idare etmek, bütçenin idare masraflarını ve kadroya ait kısımları ve tâbi müesseselerin iş programlarını tasdik etmek ve umum müdürlüğün faaliyetini murakabe etmektir [72],[73].

İstihdama salâhiyetfar olduğundan, âzaları bu şahısların intihabında veya bu şahıslara verilen talimatta yapılan hatalardan da mesuldurlar. (B. K. 391). Murakabe Kanununda hususî hükümler mevcut olmadıkça, Murakabe heyetinin vazifelerinde şüpheli görülen meselelere Borçlar Kanununun 386 nci maddesinin ikinci fıkrası tatbik edilebilir.

[71] Yalnız Ziraat Bankasında meclisi idare yedi âzadan mürekeptir. Altıncı âza Ziraat Vekilinin inhası üzerine İcra Vekilleri Heyeti tarafından tayin edilir. Yedinci âza Ziraat Vekâletince tanzim edilen nazım listesinden tarım kredi kooperatifleri tarafından intihap edilir. (Ziraat Bankası Kanunu madde 30).

[72] İdare meclislerinin diğer vazifeleri :

a) Teşekküllerle tâbi müesseselerin imza salâhiyetini haiz memurları ile bu decedeki diğer memurları idare meclisi tarafından tesbit olunur. (Murakabe Kanunu : M. 16, 33).

b) Umum müdürlükçe bir seneden fazla istihdamları hususunda kendileri ile mukavele aktedilen şahıslar hakkında idare meclislerinin muvafakatı alınmak lâzımdır. (Murakabe Kanunu : M. 19)

c) Murakabe Kanununun 24 üncü maddesinin 1 inci fıkrası mucibince tâbi müesseselerin faaliyeti hakkında senelik bir rapor hazırlamakla mükelleftir.

d) 26 nci madde mucibince müesseseleri devir keyfiyeti alâkalı teşekkülün idare meclisi tarafından ittihaz edilecek kararlarla icra olunur. 26 nci madde mucibince kurulan müesseselere ait kararlarda bilâhare yapılması icap eden tedvil muameleleri de alâkalı teşekkül idare meclisi tarafından ittihaz edilir. (Murakabe Kanunu : M. 27, 28)

e) Tâbi müesseselere ait ihtiyat akçelerinin ne suretle kullanılacağı teşekkül idare meclisinin kararile tesbit edilir. (Murakabe Kanunu : 38) f) Tâbi müesseselerin idare komitesi reis ve azası ile, diğer memur ve müstahdemlerine verilecek ikramiyenin miktarı alâkalı teşekkülün idare meclisi kararile tesbit edilir. (Murakabe Kanunu : M. 42).

[73] Murakabe Kanununda veya teşkilât kanunlarında hususî hükümler bulunmadıkça, idare meclisi ile idare meclisi âzalarına, mütmasil tesis organları ile âzaları hakkında cari olan hususî hukuk hükümleri tatbik edilir.

İdare meclisleri reis ve âzasının teşekküllerin hususî kanunlarında yazılı vazifelerinden başka yüksek tahsil görmüş ve vazifelerini muvafakiyetle başarmak için muktazi mesleki, hukuki, malî, iktisadî ve, teknik bilgii haiz ve tecrübe sahibi olmaları şarttır. Rakib müesseselerde maddî menfaat rabitaları bulunanlar idare mecl-

Umumî Müdürlükler: umum müdürle teşekküllerin hususî teşkilât kanunlarında muayyen muavinlerinden tereküp eder. Vazifeleri, İktisadî Devlet Teşekküllerinin bütün muamelelerini kendi hususî kanunlarındaki salâhiyet dairesinde idare meclisinin nezareti altında tedvir etmek ve teşekkülü adlı, kazaf ve idarî makamlar nezdinde ve üçüncü şahıslara karşı temsil etmektir (74).

Tâbi Müesseselerin idare uzuvu: idare komitesi namı altında müdür ile iki azadan mürekkep bir heyetten ibarettir [75].

lisi reisi ve azası olamazlar. İdare meclisi reis ve azalarına verilecek aylık ücret mikdarı İcra Vekilleri Heyeti tarafından tesbit olunur.

İdare meclisleri reis ve azası, sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmiş veya sermayesine devletçe iştirak edilmiş bütün teşekkül ve müesseselerde ve mümâsil serbest teşekküllerde hiç bir vazife alamıyacakları gibi idare meclisinde buldukları teşekküllerin iştiğal ettiği maddelerin imali ve ticaretî işlerini de yapamazlar.

Meclisi idare, temsil salâhiyeti direktöre ait olmakla beraber, idare hakkını haiz olduğundan, harici bir uzuv mahiyetinde telâkki edilmelidir. Muamelelerine Kanunu Medeninin 48 inci maddesi kabili tatbiktir. Demek oluyorki meclisi idarenin haksız fiilleri, bu fiiller, idare meclisinin vazifesi hududuna dahil olmak şartıyla, iktisadî teşekkülü ilzam eder. Borçlar Kanununun 55 inci maddesinin bahsettiği haklardan teşekkül istifade edemez. Meclisi idare azaları kusurlarıyla ika ettikleri zararlardan üçüncü şahıslara karşı şahsen de mesuldurlar.

Dahili münasebette meclisi idare azaları vazifelerini ihtimamla ifaya mecburdurlar. (Murakabe Kanununun 43 üncü maddesi).

Murakabe Kanunu ile teşkilât kanunlarında hilafı tasrih edilmiş olmadıkca, meclisi idare azalarına müteallik şüpheli meselelerde, Borçlar Kanununun vekâlet hakkındaki 382 inci maddesinin ikinci fıkrası tatbik edilebilir.

[74] Umum Müdürlüğün diğer vazifeleri:

a) Umum müdürler, teşekkülün imza salâhiyetini haiz memurlarile bu derecedeki memurlarını ve tâbi müesseselerin müdür ve müdür muavinleriyle servis şeflerini inha etmek salâhiyetini haizdirler (Murakabe Kanunu: M. 19 ve 33).

b) Teşekkülün imza salâhiyetini haiz olmayan memurları doğrudan doğruya umum müdürlükçe tayin olunur. (Murakabe Kanunu: M. 19).

c) Umum müdürlük teşekkülün umumî faaliyetinin neticeleri hakkında üç ayda bir rapor vermeğe mecburdur. (Murakabe Kanunu: M. 20)

d) Teşekküllerin idare ve işletme masraflarını ihtiva eden bütçelerile kadroları umum müdürlükleri tarafından hazırlanır. Tâbi müesseselerin planolarile kâr ve zarar hesaplarını tasvip etmek salâhiyeti de umum müdürlüklere aittir. (Murakabe Kanunu: 21 ve 22).

e) Umum müdürlük tâbi müesseselerin hazırladıkları iş programları hakkında mütalâa beyan etmek salâhiyetini haizdir (Murakabe Kanunu: M. 34).

f) Umum müdürlük tâbi müesseseler üzerinde daimî bir teftiş ve murakabe hakkını haizdir ve bunların faaliyeti hakkında üç ayda bir rapor vermeğe mecburdur. (Murakabe Kanunu: M. 35-36).

Umum Müdürlerin hukukî vaziyeti hakkında Murakabe Kanununun 43 ve 45 nci maddelerine bakınız).

[75]. Fakat bu hüküm yalnız Murakabe Kanununun 26 ıncı maddesi mucibince kurulmuş olan veya bu kanunun muvakkat maddesinin B. fıkrası mucibince müessese şekline kalbedilen işletmeler hakkında caridir. Anonim şirketlere, Ziraat Bankasına tâbi Emniyet Sandığına, ve kooperatiflere kabili tatbik değildir. Bu sahada Ziraat Bankası Kanunu Murakabe Kanununa tekaddüm eder.

Müdür, müessesenin bütün idare ve muamelelerinde mesul olup müesseseyi adli, kazai ve idari makamlar nezdinde ve üçüncü şahıslara karşı temsil eder [76]. **İdare Komitesinin** vazifesi, müessesenin rasyonel faaliyetini iş programına ve alâkalı teşekkül tarafından tesbit edimiş olan esaslara göre sevk ve idare etmektir.

Muhtelif uzuvların tarzı terekübü ve vazifelerinin tadadından, Türk hukukunda, merkezîyet ve ademî merkezîyet prensiplerinin ne suretle telif edildiği zahir olmaktadır.

Eskiden, şahsında, muhtelif salâhiyetleri toplayan Umumî Heyetin vazifeleri müşterek bir makama, ve altı muhtelif kontrol organının vazifeleri bir tek organa tevdi edilmek suretile, direksiyon ve kontrol sahasında zarurî olan merkezîyet temin edilmiş, ve teşekküllerle tâbi müesseselere bahşedilen muhtariyet ile, tatbikat sahasında zarurî olan ademî merkezîyetin tahakkukuna çalışılmıştır.

(5) numaralı şemadan anlaşılacağı veçhile iktisadî organizmin idare ve direksiyon muhtelif kademeler dahilinde, halbuki esas kontrol doğrudan doğruya icra edilmektedir. Murakabe mekanizmasının yanında uzuvlar arasında müteakıl bir Kontrol imkanı da mevcuttur.

Türk sistemini kısaca hulâsa etmem icap ederse diyebilirim ki Türkiyede İktisadî Devlet Teşekkülleriyle tâbi müesseselere tahsis edilen malları, verdiğimiz izahat neticesinde, Devlet malı olarak tavsif etmeğe imkân yoktur. Devlet, mülkiyet hakkının ziyana rağmen idare ve murakabe sahasında mahfuz tuttuğu salâhiyetlerle İktisadî Devlet Teşekkülleri üzerinde mutlak bir hâkimiyet tesis edebilmiştir.

Türk sistemi iktisadî bir teşebbüs üzerindeki hâkimiyetin teşebbüse tahsis edilen mallar üzerindeki mülkiyet hakkına dayanmadığını müdafaa eden modern ekonomik telâkkilere istinad eder. Hukuken anormal bir teşekkül olan «tek şahıs» şirketi şekli yerine muayyen bir gayeye muhasses tesis şekli kabul edilerek bu organizasyon vasıtasile iktisadî istihşalata bilâvasıta merbut olan teşebbüsün hukuk sahasında malî istiklâli ve mahdut mesuliyeti temin edilmiştir. Bununla beraber idare ve murakabe sahasında tam bir merkezîyet mevcuttur.

Almanyanın ferdi mülkiyet esası dahilinde tek şahıs şirketi şekliyle, Rusyanın ferdi mülkiyet esası haricinde Devlet Trustü şekliyle tahakkukuna çalıştığı bir gayeyi Türkiye hususî hukuk hükümleri dairesinde ince bir mekanizma ile temine muvafak olmuştur.

[76]. Müdürler servis şefleri hariç tâbi müesseselerin memur ve müstahdemlerini tayin etmek salâhiyetini haizdiler. Tâbi müesseselerin hesap mizanlarını ve faaliyet neticelerini gösteren üçer aylık cetveller müdür tarafından hazırlanır. (Murakabe Kanunu: M. 36). Müdürlerin ve komite âzalarının mesuliyeti hakkında Murakabe Kanununun 43 ve 45 inci maddelerine bakınız.

Fiatı 15 kuruş